

2008 TÜRKİYE İLERLEME RAPORU

(Siyasi ve Ekonomik Kriterlerin İKV tarafından gerçekleştirilen resmi olmayan çevirisi)¹

1. GİRİŞ

1.1. Önsöz

Komisyon, Aralık 1997 tarihli Lüksemburg Avrupa Konseyi sonuç bildirgesi uyarınca, Konsey ve Parlamento'ya düzenli olarak rapor sunmaktadır.

Türkiye'nin AB üyeliğine hazırlık yolunda kaydettiği ilerlemeye ilişkin bu rapor, geçen yıllardaki yapısını büyük ölçüde korumaktadır. Rapor;

- Türkiye ve Birlik arasındaki ilişkileri kısaca tanımlamaktadır;
- Türkiye'deki durumu üyeliğe ilişkin siyasi kriterler temelinde incelemektedir;
- Türkiye'deki durumu üyeliğe ilişkin ekonomik kriterler temelinde değerlendirmektedir;
- Türkiye'nin, üyelikten kaynaklanan yükümlülükleri üstlenebilme kapasitesini gözden geçirmektedir. Bunlar, Antlaşmalarda, ikincil mevzuatta ve Birliğin politikalarında belirtilen müktesebattır.

Rapor 1 Ekim 2007 ile Ekim 2008'in basını kapsamaktadır. İlerleme, alınan kararlar, kabul edilen yasalar ve uygulanan tedbirler temelinde değerlendirilmiştir. Kural gereği, hazırlık aşamasında olan ya da Parlamento'nun onayını bekleyen yasalar veya önlemler dikkate alınmamıştır. Bu yaklaşım tüm raporlar arasında eşit bir tutum izlenmesini ve objektif bir değerlendirme yapılmasını sağlamaktadır.

Rapor, Komisyon tarafından toplanan ve incelenen bilgilere dayanmaktadır. Ek olarak, Türk hükümeti ve üye ülkelerin katkıları, Avrupa Parlamentosu raporları² ve çeşitli uluslararası sivil toplum kuruluşlarından gelen bilgiler de dahil olmak üzere birçok kaynak kullanılmıştır.

Komisyon, bu raporda yer alan teknik değerlendirmeye dayanarak, genişlemeye ilişkin tebliğinde³ Türkiye'ye yönelik ayrıntılı çıkarımlarda bulunmaktadır.

1.2. Kapsam

Aralık 1999 tarihli Helsinki Avrupa Konseyi'nde, Türkiye'ye AB üyelik statüsü verilmiştir. Türkiye ile katılım müzakereleri Ekim 2005 tarihinde açılmıştır.

Türkiye ile AET arasındaki Ortaklık Anlaşması 1963 yılında imzalanmış ve Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ve AB, 1995 yılında bir Gümrük Birliği kurmuşlardır.

1.3 Türkiye – AB İlişkileri

Türkiye ile **katılım müzakereleri** devam etmiştir. Analitik hazırlık süreci sırasında münferit müktesebat fasıllarında müzakerelere başlanması için gereken hazırlık düzeyi, tarama raporları kapsamında değerlendirilmiştir. Toplam 33 rapordan biri Komisyon tarafından Konsey'e teslim edilmek üzere beklemekte, dokuzu ise Konsey'de tartışılmaktadır.

¹ Konunun bütünlüğünü korumak amacıyla orijinal metinde kullanılan ifadelere mümkün olduğunca sadık kalınmıştır.

² Türkiye raportörlüğünü Ria Oomen Ruijten üstlenmişti.

³ Genişleme Stratejisi ve Temel Güçlükler 2008-2009

Şu ana kadar müzakereler sekiz başlıkta açılmıştır (*İşletme ve Sanayi Politikası, İstatistik, Mali Kontrol, Trans-Avrupa Ağları, Tüketicinin Korunması ve Kamu Sağlığı, Fikri Mülkiyet Hukuku, Şirketler Hukuku*) ve bir başlık geçici olarak kapatılmıştır (*Bilim ve Araştırma*). AB ayrıca, 11 başlıkta müzakerelere başlayabilmek için gerekli standartlara ilişkin Türkiye'ye bilgi vermiştir. Aralık 2006 Konsey Kararı⁴ yürürlüktedir.

AB ve Türkiye arasındaki **güçlendirilmiş siyasi diyalog** devam etmiştir. Mayıs ve Eylül 2008 tarihinde Bakanlar düzeyinde, Şubat ve Temmuz 2008 tarihlerinde siyasi direktörler düzeyinde, siyasi diyalog toplantıları düzenlenmiştir. Bu toplantılarda, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterleri kapsamında karşılaştığı zorluklar ve Katılım Ortaklığı önceliklerinin yerine getirilmesi yönünde gerçekleştirilen ilerlemenin gözden geçirilmesine odaklanılmıştır. Irak, İran, Orta Doğu ve Kafkaslar gibi AB ve Türkiye'nin ortak olarak ilgilendiği bölgesel konularla ilgili dış politika konuları da düzenli olarak tartışılmıştır.

AT ile Türkiye arasındaki ticaret, gümrük birliği çerçevesinde büyümesini sürdürmüş ve 2006 yılında 100 milyar Avro'ya ulaşmıştır; mevcut durumda Türkiye AB'nin yedinci ticaret ortağı konumundadır. Ulusal zorunlu ürün standartlarının azaltılması, bu olumlu eğilimi desteklemiştir. AB Türkiye'den, Kıbrıs'a* ilişkin taşıma araçlarına getirilen kısıtlamalar da dahil, malların serbest dolaşımı üzerindeki tüm engellerin kaldırılmasını talep etmiştir. Türkiye, ticarete ilişkin teknik engeller, ithalat lisansları, devlet yardımları ve fikri mülkiyet haklarının uygulanması gibi bir takım taahhütleri yerine getirmemiştir. Türkiye'nin uzun zamandır uyguladığı büyükbaş hayvanlar, sığır eti ve diğer hayvansal ürünler üzerindeki yasağa ilişkin herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir.

AB, **Katılım Ortaklığı** çerçevesinde reform öncelikleri konusunda yetkililere yol göstermektedir. Konsey, Şubat 2008'de Katılım Ortaklığı'nın gözden geçirilmiş şeklini kabul etmiştir. Reform öncelikleri alanındaki ilerleme teşvik edilmekte ve bu ilerleme Ortaklık Anlaşması kapsamında kurulan kurumlar tarafından izlenmektedir. Ortaklık Komitesi Mart 2008 tarihinde toplanmıştır. Kasım 2006'dan bu yana 8 sektörel alt komite toplantısı gerçekleştirilmiştir.

Aralık 2006'dan beri Türkiye Avrupa Topluluğu ile geri kabul anlaşması müzakerelerinde bulunmamıştır.

Mali yardım ile ilgili olarak yeni Katılım Öncesi Mali Yardım (IPA) kapsamında Türkiye'ye 2008 yılında 540 milyon Avro tahsis edilmiştir. Ulusal düzeyde tüm programlar için stratejik çok yıllık çerçeveyi belirleyen, 2008 – 2010 Çok Yıllı Belirleyici Planlama Belgesi Komisyon tarafından 25 Temmuz 2008 tarihinde kabul edilmiştir. Buna ek olarak Türkiye, Katılım Öncesi Mali Yardım kapsamında bir dizi bölgesel ve yatay programdan yararlanmaktadır.

IPA hazırlıkları ile ilgili olarak Türkiye'nin geçen yılki çabaları, tüm bileşenler altında ilk programların sonuçlandırılması, Komisyon ile Çerçeve Anlaşmasının müzakere edilmesi ve uygulama sistemlerinin kurulması üzerine yoğunlaşmıştır. Bu hazırlıklarda bazı gecikmeler yaşanmış ve 2007 yılına ait bazı IPA programı tahsisatları riske girmiştir. Türkiye'nin sistemdeki diğer zafiyetleri kuvvetle gidermesi ve proje ve program döngülerinin kalite ve etkinliğini artırması gerekmektedir.

2. SİYASİ KRİTERLER

Bu bölüm, demokrasiyi güvence altına alan kurumların istikrarı, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını gerektiren Kopenhag siyasi kriterlerini karşılama yönünde Türkiye'nin kaydettiği ilerlemeyi incelemektedir. Rapor aynı zamanda, uluslararası yükümlülüklerle, bölgesel işbirliğine ve iyi komşuluk ilişkilerine gösterilen özeni de izlemektedir.

⁴ Konsey, Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne* yönelik kısıtlamaları ilgilendiren politika alanlarını kapsayan 8 fasılda müzakerelerin açılmamasına ve Türkiye'nin Ankara Anlaşması Ek Protokolü'nün bütünüyle uygulandığının Komisyon tarafından teyit edilmesine kadar hiçbir faslın geçici olarak kapatılmamasına karar vermiştir.

2.1. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü

14 Mart 2008'de, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Parti'sinin kapatılması ve aralarında Cumhurbaşkanı ile Başbakan'ın da bulunduğu 71 eski ve mevcut parti yetkilisinin 5 yıl süreyle bir siyasi partiye üye olmasının yasaklanması istemiyle Anayasa Mahkemesi'nde dava açmıştır. Davalı parti, laiklik karşıtı eylemlerin odağı haline gelmekle suçlanmıştır. Anayasa Mahkemesi, 30 Temmuz'da, parti kapatmak için gerekli çoğunluğa ulaşamamış; ancak davalı partinin, laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı eylemlerde bulunduğu karar vermiştir. Mahkeme bu sebeple, Parti'nin 2008 yılında aldığı hazine yardımının yarısından mahrum bırakılmasına hükmetmiştir.

Anayasanın 68 ve 69. maddeleri ile Siyasi Partiler Kanunu'nun ilgili hükümleri uyarınca, Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı, 16 Kasım 2007'de, Demokratik Toplum Partisi'nin (DTP) kapatılması istemiyle Anayasa Mahkemesi'nde dava açmıştır. Başsavcı aynı zamanda, 221 eski ve mevcut parti üyesinin 5 yıl süreyle bir siyasi partiye üye olmasının yasaklanmasını da talep etmiştir. Söz konusu Parti, ülkenin birlik ve bütünlüğüne karşı eylemlerde bulunmakla suçlanmıştır. Dava, Anayasa Mahkemesi'nde devam etmektedir.

2007 yılında, Ergenekon olarak bilinen ve bir suç şebekesi olduğu iddia edilen örgüte yönelik olarak başlatılan bir soruşturma, aralarında emekli generallerin de bulunduğu bir dizi kişinin tutuklanmasına yol açmıştır. Ergenekon örgütüne ilişkin olarak İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı'nca 14 Temmuz 2008'de Mahkemeye sunulan iddianame, terör örgütü kurmak ve cebir ve şiddet kullanarak hükümeti ortadan kaldırmaya veya görev yapmasını engellemeye teşebbüs etmek gibi suçlara dayanmaktadır. Soruşturma süresince savunma hakkının yeterince korunmadığına ve ortada iddianame bulunmaksızın uzun süren gözaltıların gerçekleştirildiğine yönelik bilgiler alınmıştır. Kapsamı itibarıyla ilk olan davanın birinci duruşması, planlandığı gibi 20 Ekim'de yapılmıştır.

Anayasa

İktidar partisi, 1982 Anayasasının, diğer birtakım hususların yanı sıra, temel haklar bakımından Türkiye'yi uluslararası standartlarla uyumlaştırmaya yönelik bir yaklaşımla gözden geçirilmesi için, bir grup akademisyene yetki vermiştir.

Ancak, gerek kamuoyu, gerekse Meclis'e, herhangi bir taslak sunulmamış olup, taslağın tartışılması için de net bir takvim belirlenmemiştir.

Bunun yerine Meclis, Şubat 2008'de, üniversite öğrencilerine yönelik başörtüsü yasağının kaldırılması amacıyla Anayasanın 10. (Kanun Önünde Eşitlik) ve 42. (*Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi*) maddelerinde değişiklik yapmıştır. Söz konusu değişiklikler, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile muhalefetteki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve Demokratik Toplum Partisi (DTP)'nin desteğiyle kabul edilmiştir.

Ancak muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ve Demokratik Sol Parti (DSP)'nin başvurusu üzerine, 5 Haziran 2008'de, Anayasa Mahkemesi, söz konusu değişiklikleri, devletin laik yapısına aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir. Azınlıkta kalan iki yargıç, Mahkemenin, Anayasa değişikliklerini sadece şekil yönünden inceleyebileceğini ve esasa giremeyeceğini iddia etmiştir.

Meclis

Meclis – Türkiye Büyük Millet Meclisi – 116 Kanun'u kabul etmiştir. Ekim 2007'den itibaren, Hükümet, 397 kanun tasarısı sunmuşken; milletvekilleri tarafından bireysel olarak, 313 kanun teklifi sunmuştur.

Mart 2008’de, Seçimler ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun’da⁵ değişiklik yapılarak, yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarının genel seçimlerine katılma hakları, AGİT Seçim İzleme Raporu’nun tavsiyeleri doğrultusunda genişletilmiştir.

Ancak Anayasa Mahkemesi, CHP’nin başvurusu üzerine Mayıs ayında verdiği kararında, posta yoluyla oy kullanmaya imkân veren düzenlemeyi Anayasaya aykırı bulmuştur. CHP, 2008 yılında kabul edilen ve bir kısmı AB ile ilgili demokratikleşme yönünde reformlar yapılmasını amaçlayan (örneğin Vakıflar Kanunu ve TRT Kanunu’nda⁶ yapılan değişiklikler) toplam 16 Kanun’u Anayasa Mahkemesi’ne götürmüştür.

Cumhurbaşkanı

Yeni Cumhurbaşkanı, siyasi aktörler ve sivil topluma ilişkin olarak uzlaştırmacı bir rol oynama yönünde çaba sarf etmiştir. Cumhurbaşkanı, müteaddit defalar AB’ye dair reformların hızının artırılması için çağrıda bulunurken; Hükümet ile de iyi bir çalışma ilişkisi kurmuştur.

Cumhurbaşkanı, dış politikada aktif bir rol oynamış ve yoğun biçimde yurtdışı seyahatlerde bulunmuştur. Eylül 2008’de, Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın daveti üzerine, ikili ilişkilerin normalleştirilmesini sağlayacak karşılıklı diyalogu tesis etmek amacıyla, bu ülkeyi ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştur.

Hükümet

Hükümet, AB katılım sürecine ve siyasi reformlara olan bağlılığını açıkça ifade etmiştir.

Bununla birlikte, halktan aldığı güçlü siyasi yetkiye rağmen, Hükümet, tutarlı ve kapsamlı bir siyasi reform programı ortaya koyamamıştır. Hükümet, 1 Eylül 2008’de, Topluluk Müktesebatının kabul edilmesine yönelik bir Ulusal Program taslağını kamuoyuna açıklamış ve sivil toplum ve muhalefet ile bir istişare sürecini başlatmıştır. Program, kabul edilmeyi beklemektedir. AB işlerinden sorumlu ana eşgüdüm birimi olan Avrupa Birliği Genel Sekreterliği’nin (ABGS) personel ve kaynakları, yetersiz kalmaktadır.

Yerel yönetimlere ilişkin olarak, Meclis, Mart 2008’de, belediyeler hakkında bir Kanun’u⁷ kabul etmiştir. Bu Kanun ile, 43 yeni ilçe kurulurken; 239 belediye birleştirilmiş ve 863 belediye de kapatılmıştır. Meclis, Haziran 2008’de, yerel yönetimlerin gelirlerinin artırılması için, yetkilerini daha etkili biçimde kullanmalarını amaçlayan bir Kanun’u kabul etmiştir. Yerel yönetimlere ilişkin mevzuatın uygulanması ile kapasite geliştirme faaliyetleri devam etmiştir.

Bununla birlikte, Mart 2008’de kabul edilen belediyeler hakkında Kanun, CHP tarafından yapılan başvuru üzerine halen Anayasa Mahkemesi’nin önünde bulunmaktadır. Yerel yönetimlere daha çok yetki devredilmesini amaçlayan Kamu Yönetimine İlişkin Çerçeve Kanun’un⁸ kabul edilmesine ilişkin bir ilerleme kaydedilememiştir.

Vatandaşların yerel yönetimlere katılımını artırmak için bir platform olması amacıyla oluşturulan Kent Konseyleri, sadece sınırlı sayıda ilde etkili biçimde çalışmaktadır. Tüm kent konseylerinin güçlendirilmesi için, çaba sarf edilmelidir. Hesap verilebilirlik sistemleri ve şeffaflığın da, güçlendirilmeye ihtiyacı vardır.

⁵ İlerleme raporunda yer almamakla birlikte, Kanun’un resmi adı, “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun”dur.

⁶ İlerleme raporunda yer almamakla birlikte, Kanun’un resmi adı, “Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu ile Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”dur.

⁷ İlerleme raporunda yer almamakla birlikte, burada belirtilen Kanun’un tam adı, 5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun’dur.

⁸ İlerleme raporunda yer almamakla birlikte, bu Kanun’un asıl adı, Kamu Yönetimi Temel Kanunu’dur.

Genel olarak, yasama ve yürütme faaliyetleri bakımından, yeni Cumhurbaşkanı, daha fazla siyasi reform yapılması çağrılarında bulunarak olumlu bir rol oynamışken; Hükümet, tutarlı ve kapsayıcı bir siyasi ve anayasal reform programı ortaya koyamamıştır. Ana siyasi partiler arasındaki uzlaşma ruhu ve diyalog yoksunluğu da, siyasi kurumların düzgün işleyişi üzerinde olumsuz bir etki doğurmuştur. Yeni seçilen Meclisin çalışmaları da, iki partinin kapatılması amacıyla açılan davalardan önemli ölçüde etkilenmiştir. Yerel yönetimlere ilişkin olarak da, son dönemde kabul edilen yerel idarelere ilişkin mevzuatın uygulanması ve yerel yönetimler lehine adem-i merkezîyetçiliğin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Kamu Yönetimi

Hükümet, bürokrasinin azaltılmasına yönelik çabalar kapsamında, Mayıs 2008'de, ikamet ve nüfus kayıtlarına, vatandaşlardan talep etmek yerine, kimlik paylaşımı veri tabanının (KPS)⁹ kullanılması suretiyle erişme talimatını içeren bir genelge yayımlamıştır. Mevcut işe alma ve terfi usulü (orta kademe kadar), özerk bir birim tarafından yürütülen, liyakat esasına dayalı rekabetçi bir sınava dayanmaktadır.

Bununla birlikte, üst düzey atamaların siyasileştirilmesi eleştirilmiştir. Kamu yönetiminde reforma ilişkin olarak, idari yüklerin azaltılması, işlemlerin basitleştirilmesi, düzenleyici etki analizlerinin (DEA) yapılması, şeffaflığın artırılması ve siyaset üreten sistemler ile eşgüdüm sistemlerinin geliştirilmesi gibi bir dizi konu, ele alınmayı beklemektedir.

Mali yönetimin ve siyaset üretmenin temel taşları olan strateji geliştirme birimlerinin güçlendirilmeye ihtiyacı vardır. Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nun tam anlamıyla uygulanmasını güvence altına almak için çaba sarf edilmelidir.

Meclis'e henüz Kamu Hizmetleri hakkında kapsamlı bir kanun taslağı gelmemiştir.

Genel olarak, kamu yönetimi reformu alanında sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Kamu hizmeti sisteminin modernize edilmesi gerekmektedir.

Güvenlik güçleri üzerindeki sivil denetim

Ordu üzerindeki siyasi denetim, Kuzey Irak'taki terörist hedeflere yönelik askeri operasyonlarda fiilen uygulanmıştır. Bu operasyonlar, Meclis tarafından verilen izin ve Hükümetçe alınan karar doğrultusunda yapılmıştır.

Bununla birlikte silahlı kuvvetler, resmi ve gayri resmi mekanizmalar yoluyla önemli ölçüde siyasi etkiye sahip olmaya devam etmiştir. Silahlı kuvvetlerin üst düzey mensupları, Kıbrıs, Güney Doğu, laiklik, siyasi partiler ve diğer askeri olmayan gelişmelerin de aralarında bulunduğu yetkileri dışındaki iç ve dış politika meselelerinde görüşlerini açıklamışlardır.

Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu ile Milli Güvenlik Kurulu Kanunu'nda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bu Kanunlar, Türk ordusunun rolünü ve görevlerini tanımlamakta ve geniş bir milli güvenlik tanımı getirerek orduya, geniş bir hareket alanı bırakmaktadır. Kolluk faaliyeti yürütürken jandarma üzerindeki sivil denetimin artırılması konusunda herhangi bir ilerleme sağlanmamıştır.

AB'nin de aralarında bulunduğu yurtdışındaki kurum ve kuruluşlardan yardım alan STK'ların yer aldığı bir kurum içi andıç, basına sızmıştır. Söz konusu andıç, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yalanlanmamıştır.

⁹ İlerleme raporunda yer almasıyla birlikte, bu sistemin tam adı, "Kimlik Paylaşım Sistemi"dir.

1997 tarihli emniyet, asayiş ve yardımlaşma birimlerine dair gizli protokol, değiştirilmeden yürürlükte kalmıştır. Söz konusu Protokol, iç güvenliğe ilişkin olaylarda, belli şartlarda, sivil yetkililerin talebi olmaksızın askeri operasyonların yürütülmesine izin vermektedir.

Askeri bütçe ve harcamalar üzerindeki Meclis denetiminin güçlendirilmesi konusunda bir ilerleme kaydedilememiştir. Meclis Plan ve Bütçe Komisyonu, Milli Savunma Bakanlığı'nın bütçesini gözden geçirmektedir. Ancak bütçe dışı fonlar, Meclis'in incelemesinin dışında tutulmaktadır. Mal alım projelerinin büyük çoğunluğunun karşılandığı Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF), halen bütçe dışı bir fondur.

Mali denetime ilişkin olarak, Anayasa'ya göre, Sayıştay, askeri harcamalar ve malların dış denetimini sonradan yapabilmektedir. 2007'de, tüm askeri hesap birimlerinin yaklaşık yüzde 25'i denetlenmiştir. Sayıştay, Temmuz 2008'de, SSDF'yi denetlemeye yetkili olduğuna karar vermiştir. Ancak çıkarılmasında gecikilen Sayıştay'a ilişkin yenilenmiş mevzuatın¹⁰ kabul edilmemesi sebebiyle Sayıştay, askeriyeye ait malvarlıklarının denetimini yapamamaktadır. Ayrıca güvenlik kurumlarının iç mali denetimini sağlayan 2003 tarihli Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu da, henüz tam olarak uygulanmamaktadır.

Genel olarak, ordu üzerinde tam sivil denetim ile savunma harcamaları üzerinde Meclis denetiminin sağlanması konularında herhangi bir ilerleme kaydedilememiştir. Üst düzey ordu mensupları, yetkileri dışında kalan konularda açıklamalarda bulunmuşlardır.

Yargı Sistemi

Adalet Bakanlığı, 2008 Baharı'nda sunduğu bir yargı reformu stratejisi taslağı üzerinde çalışmaktadır. Söz konusu belge, kapsamlı olup, yargının bağımsızlığı, tarafsızlığı, verimliliği ve etkililiği; profesyonelliğinin artırılması ve yönetim sistemi ile yargıya güveni artırıcı, adalete erişimi kolaylaştırıcı ve cezaevi sistemini iyileştirici önlemlere ilişkin konuları kapsamaktadır. Strateji taslağı, Antalya'da yapılan bir toplantıda, hâkim ve savcılar tarafından tartışılmıştır.

2007'de toplam 846 hâkim ve savcı, mesleğe atanmıştır. 1 Mayıs 2008 itibarıyla, toplam hâkim ve savcı sayısı, sırasıyla 6.914 (1 Mayıs 2007'de 6.785) ve 3.917 (1 Mayıs 2007'de 3.744)'dir. Aynı tarih itibarıyla, toplam 4.166 hâkim ve savcı kadrosu, boş bulunmaktadır. 2007 yılında yargıya ayrılan pay, 865 milyon Avrodur. Bu miktar, tüm yargı mensuplarına yapılan maaş ve sosyal güvenlik ödemeleri ile yargı için hizmet ve gayrimenkul alımlarını da kapsamaktadır.

Bununla birlikte, bölgesel temyiz mahkemelerinin¹¹ kurulması konusunda herhangi bir gelişme olmamıştır. Bu durum, endişe vericidir. Kanuna göre, bu mahkemelerin Haziran 2007 itibarıyla faaliyete geçmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin mevzuatın, yargı organlarınınca AİHS, AİHM içtihatları ve T.C. Anayasası'nın 90. maddesi ile uyumlu bir biçimde yorumlanmasının sağlanması yönündeki çabaların güçlendirilmesi gerekmektedir.

Yargının tarafsızlığına ilişkin endişeler, devam etmektedir. Bazı olaylarda, üst düzey yargı mensupları, gelecekteki davalara ilişkin tarafsızlıklarını tehlikeye düşürebilecek nitelikte kamuoyuna yönelik siyasi yorumlarda bulunmuşlardır. Bağımsızlığa ilişkin olarak, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun¹² oluşumu ve adalet müfettişlerinin¹³ denetimlerinin kapsamı konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır.

¹⁰ İlerleme raporunda yer almamakla birlikte, burada kastedilen, 832 sayılı mevcut Sayıştay Kanunu'nda değişiklik yapılmasıdır.

¹¹ Raporda belirtilmemekle birlikte burada kastedilen, İstinaf Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemeleridir.

¹² Yüksek Kurul'un oluşumu, yargı sistemini tam anlamıyla temsil eder nitelikte değildir. Yalnızca Yargıtay ve Danıştay'dan üst düzey yargı mensupları, Kurulun üyesidir.

¹³ Hâkim ve savcılarının performanslarını değerlendirmekle görevli adalet müfettişleri, Yüksek Kurul yerine Adalet Bakanlığı'na bağlıdır.

Şemdinli Davası, Yargıtay'ın kararı üzerine Van Askeri Mahkemesi'ne gönderilmiştir.¹⁴ Van askeri Mahkemesi, yargılama devam ederken sanıkların tahliye edilmesine karar vermiştir.

Yüksek profilli diğer davalar da, soruşturmanın niteliğinin önemini ortaya koymuştur. Bu, bir yanda polis ve jandarma, diğer yanda ise yargı arasındaki kurumsal ilişkinin iyileştirilmesi ihtiyacını ortaya koymuştur.

Genel olarak, yargı reformu stratejisi taslağı üzerinde bugüne kadar yapılan çalışmalar, olumlu bir gelişmedir. Adalet Bakanlığı'nın, sivil toplumu da içeren konuya ilişkin tüm gruplarla istişareleri sürdürmesi ve daha da artırması ve söz konusu strateji için gerekli olan geniş desteği sağlaması gerekmektedir. Bununla birlikte, yargının bağımsızlığı ve tarafsızlığına ilişkin endişeler, devam etmektedir. (Bkz. 23. Fasal – Yargı ve Temel Haklar) Yargı alanındaki reformlar, Katılım Ortaklığı Belgesi'nin önceliklerindedir.

Yolsuzlukla mücadele tedbirleri

Türkiye, GRECO'nun¹⁵ 2005 yılı birinci ve ikinci tur değerlendirme raporunda yer alan tavsiyelerin üçte birini uygulamıştır. Türkiye, diğer hususların yanı sıra, yolsuzluğun tespitine dair eğitimler ile kanun uygulayıcılarına yönelik teftişleri artırarak, el koyma ve müsadereye ilişkin yol gösterici ilkeleri belirleyerek ve yolsuzlukla mücadele önlemlerinin etkilerini izlemek üzere sistemler geliştirerek mevcut yolsuzlukla mücadele mevzuatının pratik olarak uygulanmasını sağlamak için, çaba sarf etmiştir.

Bununla birlikte, Hükümet, kapsamlı bir yolsuzlukla mücadele stratejisi hazırlanamamıştır. Bu alana ilişkin ortaya koyulan politikalar, yeterli siyasi desteği alamamıştır.

Ayrıca, ulusal yolsuzlukla mücadele stratejilerinin uygulanmasının gözetimi ve yeni stratejilerin önerilmesi görevinin sivil toplumun da içinde bulunduğu bir gözetim birimine verilmesi gibi GRECO'nun, en önemli tavsiyelerinden birçoğu, ele alınmamıştır.

Emlak ofisleri, yerel yönetimler ve üniversitelerin dâhil olduğu yolsuzluk vakaları, sık sık basında yer almıştır. Sonuç olarak, kolluk kuvvetleri, çeşitli kurumlarda, yüksek profilli olan bir dizi yolsuzluk soruşturması yürütmüştür. Bir yardım kuruluşu olan Deniz Feneri Derneği'ne karşı Almanya'da açılan dolandırıcılık davası kapsamında, Frankfurt Bölge Mahkemesi, derneğin yöneticilerini, başış olarak toplanan paraları usulsüz kullanmaktan ötürü mahkûm etmiştir. Mahkeme, ayrıca bu paraların bir kısmının Türkiye'de bulunan birimlere aktarıldığını da belirtmiştir. Bu kapsamda, Ankara Cumhuriyet Savcılığı, bir soruşturma başlatmış ve gerekli belgeleri Alman Mahkemesi'nden istemesi için Adalet Bakanlığı'na başvurmuştur.

Milletvekili dokunulmazlığının sınırlandırılmasına ilişkin olarak bir ilerleme sağlanamamıştır ve seçim kampanyasının finansmanına ilişkin herhangi bir mevzuat da mevcut değildir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir kararında,¹⁶ hangi şartlarda dokunulmazlığın kaldırılacağına ilişkin olarak nesnel ölçütlerin belirlenmiş olmadığını hükme bağlamıştır.

Sayıştay'a ilişkin yeni yasal düzenleme hakkında bir ilerleme sağlanamamıştır. Kamu harcamaları üzerinde Meclis denetiminin güçlendirilmesi konusunda da bir ilerleme olmamıştır.

¹⁴ Bu dava, Kasım 2005'te Türkiye'nin Güneydoğusunda yer alan Şemdinli ilçesinde bir kişinin ölümü ve birkaç kişinin yaralanmasına neden olan bombalama eylemine ilişkindir. Soruşturmayı yürüten savcı, Mart 2005'te iddianameyi açıklamıştır. İddianame, aynı zamanda, ordudaki üst düzey komutanlara yönelik suçlamalar da içermektedir. Genel Kurmay Başkanlığı, iddianameyi eleştirmiş ve anayasal sorumluluğu bulunanları, harekete geçmeye zorlamıştır. Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Nisan 2006'da, Şemdinli Savcısını, meslekten ihraç etmiştir. Kararın orantısızlığı, Yüksek Kurul'un diğer devlet kurumlarından bağımsızlığı konusunda sorulara yol açmıştır. Sivil ilk derece mahkemesi, sanıkları (iki astsubay ve bir PKK muhbiri), toplam 39 yıl hapse mahkûm etmiştir. Kararın temyiz edilmesi üzerine, Yargıtay, suçun tam olarak oluşmadığına ve davanın askeri mahkemenin yargı yetkisine girdiğine hükmetmiştir.

¹⁵ İlerleme raporunda belirtilmemekle birlikte, GRECO'nun açılımı, Türkiye'nin de üyesi olduğu Avrupa Konseyi bünyesinde oluşturulmuş "Yolsuzluğa Karşı Devletler Topluluğu"dur

¹⁶ Türkiye'ye karşı Kart davası (Başvuru No: 8917/05)

Genel olarak, yolsuzlukla mücadele alanında sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Yolsuzluk, halen yaygındır. Yolsuzlukla mücadelede yasal çerçevenin ve kurumsal yapılanmanın güçlendirilmesi yönünde sınırlı ilerleme sağlanmıştır. Genel bir strateji, eylem planı ve eşgüdüm mekanizmasının bulunmayışının devamı, bu alanda endişelerin sürmesine yol açmaktadır. Türkiye'nin tüm yolsuzluk iddialarına ilişkin soruşturma, kovuşturma ve iddianamelere yönelik bir sicil oluşturması gerekmektedir.

2.2 İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması

Uluslararası insan hakları hukukunun gözetilmesi

İnsan haklarına ilişkin hukuki araçların onaylanmasına dair olarak her hangi bir gelişme yoktur. İşkenceye Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesi İhtiyari Protokolü (OPCAT) Eylül 2005 tarihinde imzalanmış fakat henüz onaylanmamıştır. Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin onaylanma süreci devam etmektedir. Türkiye Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) üç ek protokolünü onaylamamıştır⁸.

Raporun hazırlanma sürecinde **Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)**, Türkiye'nin AİHS'ni ihlal ettiği yönünde 266 adet karar almıştır. Geçen sene ile aynı şekilde raporun hazırlanma sürecinde, AİHM'ye yapılan yeni başvuruların sayısında, 3705 başvuru, artış kaydedilmiştir. Yapılan yeni başvuruların büyük çoğunluğu adil duruşma hakkı ile mülkiyet haklarının korunmasına ilişkindir. Başvurulardan birkaçı yaşam hakkı ve işkence yasağı ile ilgilidir.

Davaların çoğunda Türkiye AİHM'nin nihai kararları ile bağlanmıştır. Ancak halihazırda büyük sayıda AİHM kararının Türkiye tarafından uygulanması beklenmektedir. Bunun nedeni genel kanuni araçlara ihtiyaç duyulmasıdır. Örneğin, bazı durumlarda AİHM kararı olmasına rağmen iç hukuk yollarının yeniden açılmasını engelleyen kanuni düzenlemeler halen mevcuttur. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, bu durumun devam etmesinin Türkiye'nin AİHS'den kaynaklanan yükümlülüklerini ihlal etmesi anlamına geldiğini belirtmiştir. Ayrıca Türkiye, müteakip soruşturma ve vicdani redçilerin suçlanmasının engellenmesi ile ilgili kanuni önlemleri kabul etmemiştir. Bakanlar Komitesi önünde halihazırda incelenmekte olan ve uygulama önlemleri alınması beklenen davalar güvenlik güçlerinin faaliyetlerinin denetimi, kötü muameleye ve ifade özgürlüğüne karşı etkin düzenlenmelere ilişkindir.

Kıbrıs vs. Türkiye davasında, Kıbrıs'ın kuzey kısmında Kıbrıslı Rumların mülkiyet hakları üzerindeki kısıtlamalar ve kayıp şahıslara ilişkin konular halen incelenmektedir. Yerlerinden edilmiş kişilerin mülkiyet haklarına ilişkin kurulan telafi mekanizması, temelde AİHM'de belirtilen yükümlülükleri karşılar niteliktedir ve telafi için talep almaya devam etmektedir. 22 Nisan 2008 tarihinde Mahkeme, *Eugenia Michaelidou Developments Ltd ve Michael Tymvios vs. Türkiye* davasında, KKTC Taşınmaz Mal Komisyonu tarafından vardırılan ve 1 milyon ABD Doları ile mal değişimini temin eden uzlaşmayı memnuniyetle karşılamıştır. Fakat AİHM düzenlemenin tüm ilgili konularda etkinliğini incelememiştir. Türkiye, AİHM'nin Loizidou ve Xenides-Arestis davalarına ilişkin verdiği kararı halen uygulamamıştır.

Genel anlamda Türkiye AİHM kararlarının uygulanmasında ilerleme kaydetmiştir. Ancak bu alanda daha fazla çaba sarf edilmesine ihtiyaç vardır. Ancak, aralarında OPCAT'ın de bulunduğu uluslararası insan hakları belgelerinin onaylanmasında herhangi bir ilerleme sağlanmamıştır.

İnsan haklarının teşvik edilmesi ve uygulanmasından sorumlu bir takım Devlet destekli kurum bulunmaktadır. Bunların arasında İnsan hakları Başkanlığı ve Başbakanlık İnsan Hakları Kurulları (931 adet) vardır. İkincisi nezarethane ve devlet destekli sosyal hizmetleri ziyaret etmekten sorumludur.

Parlamento düzeyinde, İnsan hakları İnceleme Komitesi, işkence ile nezarethane ve hapishanelerdeki kötü muameleyi incelemek ve gazeteci Hrant Dink suikastini araştırmak üzere iki alt komite oluşturmuştur. İkinci alt komite raporunu Temmuz 2008 tarihinde tamamlamıştır. Raporda güvenlik güçleri ve jandarmanın suikasti önlemede ihmal, hata ve koordinasyon eksikliği olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu çıktıların düzenli olarak takip edilmesi gerekmektedir.

⁸ 4, 7 ve 12 No'lu Protokoller.

Ancak insan haklarının teşvik edilmesi ve uygulanmasında kurumsal çerçeve, bağımsızlık gereksinimlerini karşılamamakla birlikte, mali bağımsızlığı ve şeffaflığı bulunmamaktadır. Bu kurumların işlevi hakkında daha fazla kamu bilincinin artırılmasına ihtiyaç vardır. İnsan Hakları Danışma Kurumu - STK'lar, uzmanlar ve Bakanlık temsilcilerinden oluşmaktadır - Ekim 2004'te yayımlanmış olan bir Azınlık Hakları Raporundan sonra bir daha çalışmamıştır.

Ayrıca 2005 yılından bu yana, eski Cumhurbaşkanı Sezer'in Ombudsmanlık Yasası'nın bazı maddelerinin iptaline ilişkin Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı başvurudan sonra, Ombudsmanlık sistemi kurulmamıştır. Anayasa Mahkemesi son hüküm öncesinde, Yasa'nın yürürlüğe girmesini uzatmıştır. Ombudsmanlık Sisteminin olmadığı bir durumda, merkez ve yerelde insan hak ve özgürlüklerine saygı, hukuk ve adalet alanlarında verilen idari kararlar ile ilgili şikâyetlerin incelenmesine ilişkin yargı dışında herhangi bir alternatif çare bulunmamaktadır. Ombudsmanlık yolu ile bir inceleme mekanizmasının kurulması, hukukun üstünlüğü ve kişisel hakların korunmasını güçlendirerek, toplumun farklı kesimleri arasında oluşan gerginliği azaltmaya yardımcı olacaktır.

İnsan hakları savunucuları çalışmalarından dolayı cezai suçlar ile yüz yüze gelmişlerdir. Bazıları aşırı uç grupların tehditlerine maruz kalmış ve bu kişiler polis tarafından koruma altına alınmıştır.

Genel olarak, insan haklarının teşvik edilmesi ve uygulanması ile ilgili kurumsal çerçeve bağımsızlıktan ve kaynaklardan yoksundur. Ombudsmanlık sistemi geç kalmış ve toplumdaki gerilimin engellenmesinde hayati bir öneme sahiptir. Ayrıca, kişisel güvenliğe yönelik tehditler ve cezai soruşturmalar, insan hakları savunucularını çalışmalarında olumsuz etkilemektedir.

Medeni ve siyasal haklar

Tutuklu hakları, gözaltında **işkence ve kötü muameleyi** engellemeye yönelik kapsamlı önlemler ile korunmaktadır. Bu, polisteki gözaltı sırasında tutukluların tıbbi incelemesini de yer içermektedir. Söz konusu koşulların sağlanmasına yönelik çabalar devam etmektedir. Bunların arasında, işkence ve kötü muamelelerin etkili incelenmesi ve kayıt altına alınmasına ilişkin ilkeleri belirleyen İstanbul Protokol'ünün daha iyi uygulanması amacıyla hâkim, savcı ve adli tıp uzmanlarının eğitimi bulunmaktadır.

İçişleri Bakanlığı, kanun uygulayıcı kamu görevlilerine karşı vatandaşlardan gelen şikayetleri incelemeye yönelik bağımsız bir ulusal mekanizmanın kurulmasına ilişkin çalışmalarını sürdürmüştür. Bir sonraki adım olarak, bu mekanizmanın kurulması yapısı ve işlevi hakkında bir kamu danışma sürecinin başlatılmasını gerektirmektedir.

Adli Tıp Konseyi, kurumun hazırladığı raporların güvenilirliğini artıracak olan ISO kalite akreditasyonu için çalışmaktadır. Konseyin yedi şubesi bulunmaktadır ve Türkiye'nin 81 ilinde kuruma bağlı birimlerin oluşturulması için adli tıp kaynaklarının artırılmasına yönelik çalışmalar devam etmektedir.

Ancak, özellikle resmi olmayan gözaltı yerlerinde, nakiller sırasında veya resmi olmayan gözaltına alımlarda, işkence ve kötü muameleye ilişkin Sivil Toplum Örgütlerine yapılan başvuruların sayısı artmıştır. Ayrıca mevcut önlemlerin, gözaltı veya hapisanede işkence ve kötü muameleyi engelleyemediği durumlar mevcuttur. Bu gelişmeler bir endişe kaynağıdır.

Polisin yetki ve yasal güç kullanımı yasasına ilişkin 2007 yılında alınan değişiklik önerileri, direnç ile karşılaşması dışında polisin güç kullanımını engellemektedir. Güvenlik güçlerine verilen yönlendirmeler ile birlikte bu değişiklikler, Türk mevzuatının AİHS standartları ile uyumlu olmasını sağlamaktadır. Ancak kimlik sorgulama sırasında yaşanan kötü muamele olayları, bu mevzuatın uygulanmasına yönelik endişelere neden olmaktadır. Değiştirilen bu hükümlerin uygulanması, insan hakları ihlallerinin engellenmesi için Türk yetkililer tarafından düzenli olarak takip edilmelidir.

Tarafların tutuk evlerini bağımsız olarak denetleyen bağımsız bir önleme mekanizması kurmasını öngören OPCAT'ın onaylanma sürecinin bekletilmesi ile bağılı olarak (bkz. İnsan hakları araçlarının onaylanması), hali hazırda böylesine bir mekanizma bulunmamaktadır. İnsan Hakları Kurumu ziyaretleri düzenli olarak yapılmamakta ve kurullar ise yeterli bilgi donanımına sahip değildir.

Hukuki danışman yokluğunda alınan veya yargıç önünde onaylanmayan ifadeler, Ceza Muhakemeleri Kanunu tarafından yasaklanmıştır. Ancak Yargıtay bu ifadelerin kullanım yasağının geçmişe dönük etkisi olmadığını vurgulamıştır. Davalının kötü muamele iddialarında bulunmuş olmasına rağmen, alt mahkeme dava dosyasında bu kanıtları çıkartmamıştır.

Polis tarafından gözaltına alınma veya serbest bırakılma durumlarında hazırlanan tıbbi raporlar, kaynak veya bilgi eksikliğinden dolayı bazen hatalı olmaktadır. Bunun ötesinde, hukuki mevzuat doktorlara kendi güvenlikleri için, tutukluların tıbbi muayenesi sırasında yanlarında bir kolluk kuvveti bulundurma yetkisi vermektedir. Ancak, raporlanan bazı durumlarda, kolluk kuvvetleri, görevli doktorun talebi olmadan, tıbbi muayene sırasında bulunmuştur.

İşkence ve kötü muamele mağdurları genellikle STK'lar tarafından verilen rehabilitasyon hizmetlerine güvenmektedirler. Bu unsur kısmen işkence ve kötü muamele mağdurları için devlet destekli hizmetlerin var olmaması ve erişilmez olmalarından kaynaklanmaktadır.

Dokunulmazlık ile ilgili olarak, yakın zamanda İçişleri Bakanı gözaltı işkence sonrasında gerçekleşen bir ölüm olayı ile ilgili, tüm kamuoyundan özür dilemiştir. İnsan hakları ihlallerinde kişisel dokunulmazlıkla mücadele sorun olmaya devam etmektedir. Güvenlik güçleri tarafından insan hakları ihlalleri iddialarının hızlı, bağımsız ve tarafsız şekilde araştırılmasında eksiklik bulunmaktadır. Mart 2006 tarihinde Diyarbakır'da yaşanan olaylar ile ilgili savcılığa iletilen 70 şikayet hakkında takipsizlik kararı verilmiştir. Ayrıca, işkence ve kötü muamele iddialarının adli takibatı etkin yargılama usulleri ya da bu usullerin kötüye kullanılması nedeniyle gecikmektedir.

Genel olarak, işkence ve kötü muameleyi engellemeye yönelik çabalar sınırlı kalmıştır. Bu alanda kapsamlı bir yasal mevzuat bulunmaktadır. Ancak gözaltında veya resmi olmayan gözaltı yerlerinde işkence ve kötü muamele iddiaları, bir endişe nedenidir. İşkence ve kötü muameleyi engellemeye yönelik çabalar artırılmalıdır. OPCAT'ın onaylanması ve dokunulmazlık ile mücadele burada önemli rol oynamaktadır.

Yargıya erişim ile ilgili olarak, raporlar şehirlerde gözaltına alınanların, gözaltına alındıktan hemen sonra bir avukata erişebildiklerini göstermektedir. Kırsal bölgelerde ve özellikle ülkenin Güneydoğusunda, davalıların kentsel bölgelerde olduğu şartlardakine benzer şekilde avukata erişim sağlayamadıkları çok sayıda vaka meydana gelmiştir.

Tutukevlerinin durumları ile ilgili olarak, tutukevlerindeki fiziki altyapının iyileştirilmesine devam edilmiştir. 12 yeni tutukevi tamamlanmış, 22 yeni tutukevinin yapımı sürmektedir.

İlgili personelin eğitimleri devam etmiştir. Hizmet-öncesi, hizmet içi ve terfi eğitimi veren dört tutukevi personeli eğitim merkezi bulunmaktadır. Eğitimciler, AB'nin Adli Modernizasyon ve Cezai Reform (AMCR) programı kapsamında eğitilmektedir.

Ceza Kurumları ve Gözaltı İzleme Birimlerinin işlevlerine daha fazla şeffaflık kazandırılmıştır. Bu birimler tutukevlerine düzenli ziyaretler gerçekleştirmekte ve hazırladıkları raporlar kamuoyu ile paylaşılmaktadır. Ayrıca Yasa, Ceza Kurumları ve Gözaltı İzleme Birimleri'nin etkinliklerine ilişkin yıllık bir raporun yayımlanmasını sağlamaktadır.

Ancak tutukevi izlenmesine ilişkin ulusal çerçeveye OPCAT gereksinimlerini karşılamamaktadır (*bkz. İşkence ve kötü muamele*).

Mahkûmların yazışmaları üzerindeki kısıtlamalar ve yetersiz sağlık ve psikiyatri kaynakları sorun olmaya devam etmektedir. 90,558 kişilik kapasiteye karşı, toplam mahkûm sayısı 95,551'dir. Özellikle büyük şehirlerdeki hapishaneler aşırı kalabalıktır. F-tipi cezaevlerine ilişkin genelgenin uygulanması, özellikle ortak yaşam faaliyetlerine ilişkin hükümlerin tutarlı olarak uygulanmaması nedeniyle kesintiye uğramaktadır. Söz konusu genelgenin düzgün uygulanması, farklı mahkûm gruplarının faaliyetleri için oda yaratmanın yanı sıra, personel sayısının artırılması ve personelin eğitilmesine bağlıdır.

Ağırlaştırılmış müebbet hapse mahkûm kişilere ilişkin, hücre hapsine yönelik hükümler yürürlüktedir. Avrupa Konseyi İşkence ve Kötü Muameleyi Önleme Komitesi'nin 2006 yılı raporunda, bu kuralların en kısa zamanda uygulanması ve ilgili mahkûmun bireysel risk değerlendirmesine dayandırılması istenmiştir.

Hapishane görevlilerinin kötü muamele uyguladıklarına yönelik olaylar rapor edilmiş, ancak bu iddiaları soruşturmaya yönelik az sayıda hukuki dava açılmıştır.

Genel olarak, altyapının iyileştirilmesi ve personelin eğitim alanlarında ilerleme kaydedilmiştir. Ancak, mahkûmların koşulları, ağırlaştırılmış müebbet hapse mahkûm kişiler ve durumsal kötü muamele olaylarında eksiklikler mevcuttur.

Türk toplumu tarafından hassas olarak nitelendirilen konular dahil olmak üzere geniş alanı kapsayan birçok konu, medyada açık bir şekilde tartışılmaya devam etmiştir. Nisan ayında Türkiye'de **ifade özgürlüğünün** korunmasının güçlendirilmesi amacıyla, Parlamento, Türk Ceza Kanunu'nun 301. Maddesi'nde değişiklik yapmıştır. Bu değişiklikler, söz konusu Madde'nin lafzını değiştirmiş¹⁷, cezanın üst sınırını aşağı çekmiş ve yabancı bir ülkede gerçekleştirilen hakaretler için cezanın artırılmasını kaldırmıştır. Ayrıca, söz konusu değişiklikler, ceza soruşturması başlatılması için Adalet Bakanlığı'ndan izin alınması gerekliliğini getirmektedir. Değiştirilen maddenin uygulanmasına ilişkin genelge 9 Mayıs 2008'de yayımlanmıştır¹⁸.

301. Madde'ye ilişkin değişikliklerin kabul edilmesinin ardından, Eylül ayı itibarıyla, Türk mahkemeleri, 257 olayda izin almak için Adalet Bakanlığı'na başvurmuştur. İzin alma gerekliliği, soruşturma aşamasında bulunan olaylar ile açılmış olan davaları ilgilendirmektedir. Eylül itibarıyla, Bakanlık, 163 başvuruyu incelemiş ve 126'sında soruşturma izni vermemiştir.

Ancak, 301. Madde'nin lafzı büyük ölçüde aynı kalmış olup, izin alma gerekliliği söz konusu maddenin siyasi değerlendirmelere tabi olma olasılığına yol açmaktadır. Bugüne dek, Adalet Bakanı, 37 olayda ceza soruşturmasının devamına izin vermiştir. Ermeni kökenli Türk gazeteci Hrant Dink'in öldürülmesinden kısa bir süre sonra açıklamada bulunan bir Türk gazeteci hakkında açılan soruşturmalar da buna dahildir. Ayrıca, Adalet Bakanı tarafından eski Türk Ceza Kanunu'nun 159. Maddesi uyarınca, izin verilen davalara ilişkin hukuki belirsizlik mevcuttur.

İfade özgürlüğünü sınırlandıran diğer yasal hükümler endişe konusu olmayı sürdürmektedir. Örneğin, kamu düzenine karşı suçları cezalandıran Türk Ceza Kanunu'nun 215, 216 ve 217. Maddeleri ve Terörle Mücadele Kanunu, Kürt meselesi hakkında şiddet içermeyen görüş ifade edenler hakkında soruşturma açılması ve bu kişilerin cezalandırılmasına yönelik uygulanmıştır. Türk hakim ve savcılar,

¹⁷ 301. Madde aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

(1) Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni ve Devletin yargı organlarını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Devletin askerî veya emniyet teşkilatını alenen aşağılayan kişi, birinci fıkraya hükmüne göre cezalandırılır.

(3) Eleştiri amacıyla yapılan düşünce açıklamaları suç oluşturmaz.

(4) Bu suçtan dolayı soruşturma yapılması, Adalet Bakanının iznine bağlıdır.

¹⁸ Bu Genelge, AİHM'in ifade özgürlüğü ile ilgili içtihadına atıfta bulunmuş ve insan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmelerin, aktarılması için ek yasal adımların atılmasına gerek duyulmadan Parlamento tarafından kabul edilir edilmez Türk hukuki düzeninin doğrudan bir parçası haline geldiğini belirtmiştir. Ayrıca, genelge, 301. Madde aleyhindeki suçlar için, kamuoyunun nezdinde zanlının küçük düşürülmemesi için, Adalet Bakanı'ndan izin alınmadan şüpheli açıklama istenilmeyeceğine yer verilmektedir.

özellikle Kürt sorunu ile ilgili konularda, "nefrete tahrik" ya da "kamu yararı"na ilişkin hükümleri geniş bir şekilde yorumlamaktadır. Bu, ifade özgürlüğüne ilişkin AİHM içtihatları ile uyumlu değildir ve özellikle şiddet içeren görüşler ile içermeyenler arasında bir fark gözetilmediğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, halihazırda devam eden soruşturma ve yargılamalara ilişkin basında çıkan haberler, Türk Ceza Kanunu'nun 288. Maddesi (adil yargılamayı etkilemeye teşebbüs) ya da Basın Kanunu uyarınca soruşturma açılmasına ve mahkumiyetlere neden olmuştur. Benzer şekilde, vicdani ret hakkına ilişkin kamuoyuna yönelik açıklamalar, Türk Ceza Kanunu'nun 318. Maddesi (halkı askerlik hizmetinden soğutmak) uyarınca soruşturmaya uğramaktadır.

Ayrıca, özellikle yolsuzluk iddiaları ve terörle mücadeleyle ilişkin basında çıkan haberlerin ardından, üst düzey yetkililerin basını ağır bir şekilde eleştiren açıklamalarda bulunduğu belirtilmiştir. Diğer bir sorunlu alan, internet sitelerine sıklıkla getirilen, kapsam ve süre açısından orantısız yasaklardır. Diğer sitelerin yanı sıra popüler bir site olan You Tube çeşitli defalar kapatılmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri, halen bazı gazetecilerin ve basın kuruluşlarının askeri davetlere ve brifinglere erişimini engellemektedir.

Danimarka Başbakanı'na bir mektup yazarak Roj TV'nin kapatılmaması isteğinde buldukları için DTP'li 53 belediye başkanı hakkında açılan dava Nisan 2008'de sonuçlandırılmıştır. Mahkeme, sanıkları, 2 ay 15 gün hapis cezasına çarptırmış, daha sonra bu ceza paraya çevrilmiştir. Mahkemenin kararını temyize götürme imkanı bulunmamaktadır.

Genel olarak, 301. Madde'nin değiştirilmesiyle, Katılım Ortaklığı'nın da bir önceliği olan, ifade özgürlüğünün korunmasının güçlendirilmesine yönelik çabalarda ilerleme kaydedilmiştir. Ancak, sadece tutarlı bir uygulama sicili, yenilenen maddenin yeterli olup olmadığını gösterecektir. Bunun yanı sıra, hem yasada hem de uygulamada, ifade özgürlüğüne bütünüyle saygı gösterilmesi için AİHS ve AİHM içtihadına uygun olarak daha fazla yasal reform yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Yazılı basın ve elektronik medya üzerindeki baskılar dikkate alındığında, basın özgürlüğüne bütünüyle saygı gösterilmesini temin edecek bir ortam yaratılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Toplanma özgürlüğüne ilişkin yasal çerçeve genel olarak Avrupa standartlarına uygundur.

Ancak, uygulamada, barışçıl toplanma hakkına ilişkin keyfi kısıtlamalar sürmektedir. İstanbul'da Taksim meydanındaki 1 Mayıs yasağını dikkate almayan göstericiler ve sendika temsilcilerine karşı Türk polisi orantısız güç kullanmıştır. Mart 2008'de Kürtlerin Nevruz bahar kutlamalarında başta Hakkari, Yüksekova ve Van olmak üzere, çeşitli illerde göstericilere karşı şiddet kullanılmıştır. Van'daki Nevruz gösterileri sırasında üç vatandaş ölmüştür. Ölüm olaylarına ilişkin soruşturma dosyaları Van Başsavcılığı'ndadır.

Gösteriler sırasında polis tarafından orantısız güç kullandığına dair iddialar hakkında soruşturma başlatılmıştır. Ancak, bu gibi olaylarda, ceza soruşturmasının başlatılması Vali'nin yetkisindedir. Bazı durumlarda, ön soruşturmada elde edilen bulgulara karşın, kesin kanıt bulunmaması sebebiyle izin verilmemiştir. Bunun yanı sıra, gösteriler sırasında polisin kötü muamelede bulunduğu iddiasında bulunan göstericilerden bazıları cezai takibata maruz kalmıştır. İstanbul'daki 1 Mayıs 2007 tarihli gösteriler sırasında polisin orantısız güç kullanmasına ilişkin açılan ceza soruşturması iki polis memurunun cezalandırılmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak, paralel olarak yürütülen disiplin soruşturması, gösteriler sırasında görevde bulunan polis memurlarına karşı herhangi bir idari yaptırımda bulunulmadan kapatılmıştır.

Genel olarak, keyfi kısıtlamalar ve göstericilere karşı orantısız güç kullanımı halen sürdüğü için, uygulamada Avrupa standartları ile uyumlu toplanma özgürlüğünün sağlanması için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Dernek kurma özgürlüğüne ilişkin olarak, Vakıflar Kanunu'nda yapılan değişikliklerin Şubat 2008'de kabul edilmesi ile yasal çerçeve daha iyileşmiştir. Yeni Kanun, mevcut tüm vakıfları kapsamaktadır. Yeni hükümler, yeni bir vakıf kurulmasına ilişkin koşulları kolaylaştırmakta ve başta yönetim kurulu üyelerinin seçimi, mülk edinimi veya satışı, yurtdışından fon sağlanması ve yabancı vakıflarla işbirliği olmak üzere, vakıf faaliyetlerine ilişkin düzenleyici çerçeveyi kolaylaştırmaktadır. Türkiye'de yabancıların vakıf kurmasına ilişkin geçmişte uygulanan yasak, mütakabiliyet ilkesi ile değiştirilmiştir. Yeni Kanun, tüm vakıflara yapılacak bağışlar için vergi teşvikleri sağlamak ve vakıflara ait olan kültürel varlıkların onarımı, restorasyonu ve çevre düzenlemesinde vergi muafiyetine izin vermektedir. Ayrıca, Kanun, vakıflar için en yüksek karar alma organı olarak Vakıflar Konseyi'nin kurulmasını öngörmektedir. Olumlu bir adım olarak, vakıflar bu yeni organda temsil edilmektedir.

Buna karşın, Dernekler Kanunu'yla, yurtdışından mali destek alınmadan önce yetkili makamların bilgilendirilmesi ve bu tür bir destek için ayrıntılı belgelerin temin edilmesi zorunluluğu, dernek işlemlerine yük getirmektedir. Ayrıca, AT fonları dahil olmak üzere yurtdışından fon alan STK'ların düzenli olarak denetime tabi tutulması endişe konusu olmayı sürdürmektedir. Özellikle Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğusu'nda bazı STK'ların faaliyetleri video ile kayıt altına alınmıştır.

Türk Ermeni İş Geliştirme Konseyi'nin kaydedilmesi, İstanbul Valiliği tarafından net bir hukuki temel sunulmadan reddedilmiştir. İstanbul Valiliği tarafından açılan davanın ardından, Mayıs'ta İstanbul'daki bir mahkeme; lezbiyen, gey, biseksüel, travesti ve transseksüel (LGBT) derneğinin kapatılmasına karar vermiştir. İstanbul Valiliği, Uluslararası Af Örgütü'nü, yasadışı yollardan para toplamakla suçlamıştır. Yetkili İstanbul İdare Mahkemesi, davaya bakmış ve Uluslararası Af Örgütü lehine karar vermiştir. Valilik, kararı temyiz için Danıştay'a götürmüştür.

Siyasi partilere ilişkin olarak, AKP ve DTP aleyhinde açılan kapatma davaları (*bkz Parlamento ile ilgili bölüm*) siyasi partilere uygulanan mevcut yasal hükümlerin siyasi aktörleri, dernek kurma özgürlüğü ile ifade özgürlüğü konularında devletin müdahalesinden yeterli düzeyde koruyamadığını göstermektedir.

Genel olarak, dernek kurma özgürlüğüne ilişkin yasal çerçevede iyileşme kaydedilmiştir. Buna karşın, bazı dernekler orantısız idari güçlükler veya adli işlemlerle karşılaşmıştır. Ayrıca, siyasi partiler aleyhinde tekrar açılan kapatma davalarının ışığında, siyasi partilere ilişkin yasal hükümlerin, AİHM içtihadı ve Avrupa Konseyi'nin Venedik Komisyonu'nda belirtilen şekilde AB Üye Devletleri'ndeki iyi uygulamalara uygun şekilde değiştirilmesi gerekmektedir. Bu, Katılım Ortaklığı'nın bir önceliğidir.

Sivil toplum kuruluşlarına ilişkin olarak, hükümet kurumları düzenli olarak STK'larla istişarede bulunmaktadır. Buna karşın, bu işbirliğini düzenleyen tutarlı herhangi bir yasal çerçeve bulunmamaktadır. Sonuç olarak, istişareler geçici bir zeminde, net olmayan seçim kriterleri ile yürütülmekte ve somut politika sonuçları doğurmamaktadır. Siyasi çoğulculuk, sivil toplumun ve diğer paydaşların politikaların belirlenmesine katılımlarının artırılması ile gelişecektir. Ayrıca, sivil toplum kuruluşlarının alan ve kapsamının güçlendirilmesi gerekmektedir.

Din özgürlüğü konusunda, ibadet özgürlüğüne genel anlamda saygı gösterilmeye devam edilmektedir. Şubat 2008'de kabul edilen Vakıflar Kanunu, diğer hususların yanı sıra, Müslüman olmayan azınlıkların mülk edinmesine ilişkin konuları ele almaktadır (*bkz Mülk edinme ve dernek kurma özgürlüğü*)

Nisan 2007'de Malatya'da üç Protestan'ın öldürülmesine ilişkin dava sürmektedir. Savunma avukatına gelen tehditlerin ardından koruma sağlanmıştır. Sınırlı sayıda mahkeme kararı, gayrimüslim azınlık temsilcilerine yönelik tehdit veya hakaretleri cezalandırmıştır.

Alevilere ilişkin olarak, hükümet, bu toplulukla diyalogun artırılmasını ve endişelerinin giderilmesini amaçlayan bir girişimde bulunduğunu açıklamıştır. Bir belediye meclisinin cem evini ibadethane olarak

tanınması ve su giderlerine camiler ile aynı oranı uygulamasının, ülkede bu alanda verilen ilk karar niteliğini taşıdığı not edilmiştir.

Buna karşın, hükümetin girişimi takip edilmemiştir. Genel olarak, Aleviler, başta eğitim ve ibadet yerleri olmak üzere, aynı sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedir. Bunun üzerine, Alevi meseleleri hakkında Başbakan'a danışmanlık yapan AKP'li Alevi bir Milletvekili görevinden istifa etmiştir.

Eğitim ile ilgili olarak, Türk Anayasası'nın 24. Maddesi uyarınca, din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri ilköğretim ve ortaöğretim müfredatında zorunlu olarak okutulmaktadır. Mevcut Anayasa'nın 1982'de yürürlüğe girmesinden önce ise durum böyle değildi. Ekim 2007'de, Alevi bir aile tarafından yapılan başvuru neticesinde, AİHM¹⁹ söz konusu dersin dinlere ilişkin genel bir değerlendirme sunmadığını, kültürel ritüeller de dahil olmak üzere, Müslüman inancının belli başlı ilkeleri çerçevesinde belirgin buyruklar verildiğine karar vermiştir. Mahkeme, Türkiye'den, eğitim sistemini ve iç mevzuatını AİHM'in 1 No'lu Sözleşmesi'nin 2. Maddesi'ne uygun hale getirmesini talep etmiştir. Söz konusu AİHM kararının uygulanması gerekmektedir. Ağustos 2008'de bir Alevi Federasyonu, bu kararın uygulanmadığını ve yeni ders kitaplarının Aleviler hakkında yanıltıcı olabilecek yüzeysel bilgiler içerdiği şikayetiyle Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'ne başvurmuştur. Mart 2008'de görülen iki ayrı davada Danıştay, Alevi ailelerin çocuklarının din eğitimi derslerinden muaf tutulma hakkına sahip olduğu yönünde karar vermiştir.

İbadet yerlerine ilişkin olarak, Alevi ibadet yerlerine (Cem evlerine) ilişkin iki davadan birisi Danıştay'da olmak üzere hala sürmektedir. Her iki davada da Alevilere, cem evleri için inşaa izni verilmemiştir. Cem evleri ibadet yerleri olarak kabul edilmemekte ve yetkililerden mali destek alamamaktadır. İki Protestan kilisesi ve bir Yehova Şahidi meclisi, ibadet yerlerini kaydettirememiştir.

Bazı illerde gayrimüslim din adamlarına ve ibadet yerlerine karşı saldırılar gerçekleştirilmiştir. Misyonerler, ülkenin bütünlüğüne ve Müslüman dinine karşı bir tehdit olarak gösterilmeye veya algılanmaya devam etmektedir. Türkiye Protestan Kiliseler Birliği, Parlamento'nun İnsan Hakları Komitesi'ne Türkiye'deki dini azınlıkların durumuna ilişkin bir rapor sunmuştur. Bu raporda, ülkedeki gayrimüslim grupların saldırıların hedefi olduğu belirtilerek, söz konusu olayların bir listesi sunulmuş ve hiç bir şüphelinin tutuklanmadığı not edilmiştir. Gayrimüslim Türk vatandaşlarının din özgürlüğüne ilişkin 19 Haziran 2007 tarihli İçişleri Bakanlığı genelgesinin uygulanması, henüz istenilen sonuçları doğurmamıştır.

Gayrimüslim topluluklar – dini grupların organize olmuş yapıları olarak – tüzel kişilik sahibi olamadıklarından halen sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Yabancı din adamlarının eğitime ilişkin kısıtlamalar sürmektedir. Türk mevzuatı, bu topluluklar için özel dini yüksek öğrenime eğitim almasına izin vermemektedir ve genel eğitim sisteminde bu tür olanaklar bulunmamaktadır. Heybeliada Rum Ortodoks Ruhban Okulu halen kapalıdır. Türkiye'de çalışmak istedikleri halde çalışma izni almada zorluklarla karşılaşan yabancı din adamları olduğu belirtilmektedir. Ekümenik Patrik sıfatının her koşulda kullanılamaması durumu devam etmektedir. Ocak 2008'de Başbakan Erdoğan 'ekümeniklik' sıfatının kullanımının Devletin karar verdiği bir mesele olmaması gerektiğini bildirmiştir.

Vicdani retçilere karşı yürütülen adli işlemler sürmüştür ve hapisanede vicdani retçilerin kötü muameleye maruz kaldığına ilişkin iddialar sıklıkla dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra, vicdani ret hakkına ilişkin kamuoyuna dönük açıklamalar cezalara neden olmuştur. (bkz ifade özgürlüğü ve uluslararası insan hakları hukukunun gözetilmesine ilişkin bölüm).

Genel olarak, Vakıflar Kanunu'nun kabulü başta olmak üzere, ilerleme kaydedilmiştir. Ancak, Kanun'un uygulanmasının yanı sıra gayrimüslim azınlıkların mülkiyet hakkı ile ilgili belli başlı konuların çözümü sorun teşkil etmeyi sürdürmektedir. Ayrıca, Aleviler, başta eğitim ve ibadet yerleri olmak üzere, aynı sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedir. Gayrimüslim tüm dini toplulukların ve Alevilerin kısıtlama

¹⁹ Hasan ve Eylem Zengin vs. Türkiye (No: 1448/04).

olmadan hareket edebilmeleri için, AİHS ile uyumlu bir yasal çerçevenin oluşturulması gerekmektedir. Türkiye, uygulamada din özgürlüğüne bütünüyle saygı gösterilen bir ortamın yaratılması ve farklı dini topluluklarla diyalogun geliştirilmesini amaçlayan tutarlı girişimlerin başlatılmasına yönelik daha fazla çaba göstermelidir.

Ekonomik ve sosyal haklar

Kadın haklarına ilişkin olarak, namus cinayetleri ve kadına yönelik şiddet ile mücadele konusunda yayınlanan Başbakanlık Genelgesi, kamu kurumları arasında işbirliğinin artırılmasını sağlamıştır. Adli ve icra memurlarının konu hakkında bilinçlendirilmesi için faaliyetler düzenlenmiştir. Bugüne kadar toplam 30.000 kolluk kuvveti mensubu eğitimlere katılmıştır ve 2008 yılı sonuna kadar 10.000 kişinin eğitilmesi beklenmektedir. Ayrıca sağlık çalışanlarına yönelik cinsiyet duyarlılığı eğitim programları düzenlenmiştir. Şiddete maruz kalan kadınlara yönelik sığınakların sayısı hafif bir artış göstermiştir. Mahkemeler, tadil edilen Ailenin Korunmasına Dair Kanunu uygulamıştır²⁰.

Türk toplumunda, özellikle ticaret, akademi, devlet memurluğu ve siyaset alanlarında kadınlar yüksek düzeylerde çalışmaktadır. Parlamento, kadın istihdamını teşvik etmek amacıyla İş Kanunu ile bazı kanunları tadil eden "İstihdam Paketini" kabul etmiştir (*Bkz. Bölüm 19: Sosyal Politika ve İstihdam*). İlk öğretimde cinsiyet eşitsizliği oranında ilave bir düşüş gözlenmiş ve rakam yüzde 2.3 olarak kaydedilmiştir (*Bkz. Çocuk Hakları*).

Ancak, cinsiyet eşitliği Türkiye'de halen önemli bir sorun teşkil etmektedir. Resmi istatistikler uyarınca, kadınların istihdama katılım oranı 2007 yılında yüzde 24.8'e düşmüştür. Kadın istihdam oranı, AB Üye Devletleri ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı devletleri içerisinde en düşük seviyededir.

Kadınların ülkesel ve bölgesel düzeyde siyasi temsil oranları çok düşük seviyededir. 2009 yılında gerçekleşecek belediye seçimlerini göz önünde bulundurarak, sivil toplum kuruluşları bu konuya çözüm getirmek için yasal düzenleme önerileri sunmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın internet sayfasında bulunan bazı belgelerin içerikleri, STK'lar uyarınca kadınlara karşı ayrımcı söylemler içermektedir.

Kadınların eğitime erişim oranları, AB Üye Devletleri ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı devletleri içerisinde en düşük seviyededir. İlköğretimde cinsiyet eşitsizliği konusunda elde edilen başarıların devam ettirilmesi, bu faaliyetlerin özellikle kızların devamsızlık ile okulu terk etme sorunlarının tanımlanması ve çözümlenmesi yolunda güçlendirilmesi gerekmektedir (*Bkz. Çocuk Hakları*).

Aile içi şiddet, namus cinayetleri ve erken yaşta ve zorla yapılan evlilikler halen ciddi sorun teşkil etmeye devam etmektedir. Yargıtay namus cinayetlerinin, sadece cinayetin aile meclisi kararı sonrasında işlenmesi durumunda cezalandırılabilceğini karara bağlamıştır. Bu karar, namus cinayetlerinin ortadan kaldırılmasını zorlaştıracığı gerekçesi ile bir Yargıtay üyesi tarafından eleştirilmiştir. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı tarafından, çoğunluğu büyük şehirlerde olmak üzere, 2007 yılında toplam 330 namus cinayeti kaydedilmiştir. Bu sayı, 2006 yılı verilerine göre bir artış göstererek, kente gelen göçmenler içerisinde kadın haklarına ilişkin farkındalığın artırılması gerektiğini kanıtlamıştır. Son olarak, bu konularda mevcut verilerin güvenilirliğinin artırılması gerekmektedir.

Kadınların, kendilerine etkin koruma sağlayabilecekleri konusunda polis veya mahkemelere güvenmemesi nedeniyle bu mecralara başvurmaktan kaçındığı belirtilmektedir. Kadınların ekonomik kırılganlığı bu çekimser davranışı desteklemektedir. Belediyeler Kanunu²¹ ve özellikle kanunun

²⁰ Bu tadiller, kanunun kapsamını, ayrı yaşananlar dahil olmak üzere, ailenin tüm fertlerine genişletmiştir. Ayrıca başvurular ile idari muameleler için harç ödemeleri kaldırılmıştır.

²¹ 2005 tarihli Belediyeler kanunu, 50.000 veya daha fazla nüfuslu belediyeler ile büyükşehir belediyelerinde sığınak kurulması gerektiğini belirtmektedir.

sığınaklara ilişkin maddeleri, halen tamamıyla uygulanmamaktadır ve sığınak sayısı, kanunen düzenlenen sayının altındadır. Kadın STK'ları, usule uygun faaliyet gösteren sığınakların sayısı ile kapasitelerinin belirlenmesi yönünde çalışmalar yürütmektedir. STK'lar, bilinçlendirme kampanyalarının kapsamı ve etkileri hakkında bilgi edinmenin mümkün olmadığını belirtmektedir.

Cinsiyet Eşitliği Birimi ve Cinsiyet Eşitliğine ilişkin Parlamento Komisyonu halen kurulmamıştır. Kadın STK'ları, tüm politika alanlarında kadınların yaşadığı sorunların ortaya çıkarılmasında önemli bir rol edinecek kapsamlı bir komisyon kurulması yönündeki taleplerini dile getirmektedir.

Cinsiyet politikasının yönelimi ve uygulanması hakkında hükümet tarafından düzenlenen istişare mekanizmaları hakkında STK'lar birçok şikayette bulunmuştur. Bu şikayetler, danışılan STK sayısının azlığına ve fikirlerin dikkate alınmamasına ilişkindir.

Kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konularında gerekli hukuki çerçeveye genel anlamda kabul edilmiştir. Fakat hala çok büyük çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Bu faaliyetler özellikle ekonomik katılım ile imkanlar, eğitime erişim, sağlık hizmetlerine erişim ile siyasi yetkilendirme konularında kadın ile erkekler arasındaki eşitsizliğin azaltılmasına yönelmelidir. Namus cinayetleri ile aile içi şiddetin önlenmesi konusunda faaliyetler sürdürülmüştür. Fakat bu konular ciddi sorun teşkil etmeye devam etmektedir ve çabaların artırılması gerekmektedir.

Çocuk haklarına ilişkin olarak, 2006/2007 eğitim yıllarında yüzde 90 oranında seyreden net ilköğretim kayıt oranı, 2007/2008 öğretim yıllarında yüzde 97'ye yükselmiştir²². Aynı dönemlerde, kız ve erkek öğrenciler arasındaki fark yüzde 4.6 oranından yüzde 2.3'e düşmüştür. Okul öncesi eğitim gören çocukların sayısı son üç yıla göre yüzde 28 oranında artmış, 2005 yılındaki toplam 550.000 olan öğrenci sayısı, 2007 yılında 700.000'e ulaşmıştır. Hükümetin bu konudaki hedefi, halihazırda yüzde 25 oranında seyreden okul öncesi eğitimi yüzde 50 oranına taşımaktır. Milli Eğitim Bakanlığı, okul devamlılığına ilişkin veriler içeren bir elektronik veritabanı oluşturmuştur. Böylece Bakanlık okula gitmeyen çocukları belirleyerek, kayıt olmalarını sağlayacak veya telafi eğitimi düzenleyecektir. Eğitim Kurulu Mayıs 2008 tarihinde telafi eğitim programını kabul etmiştir: bu program, hiç bir okula kaydolmayan veya okulu bitirmeden bırakan 10 – 14 yaşları arasındaki çocuklara ikinci bir şans tanımaktadır. Bu düzenleme, genellikle çalışan ve Roma kökenli vatandaşların çocuklarına yöneliktir. Buna ilaveten, gezgin okullar tarım sektöründe çalışan çocuklara erişmeye çalışmaktadır.

Yoksul ailelerde yaşayan 15 yaş altı çocukların oranı 2005 yılında yüzde 27.7 iken, 2006 yılında yüzde 25.2'e düşmüştür. Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK), aile içi şiddete maruz kalan veya tacize uğrayan çocuklar ile sokakta yaşayan veya çalışan çocuklara ilişkin bazı veriler toplamıştır. Fakat bu veriler kamu ile paylaşılmamıştır.

Ebeveyn bakımından mahrum çocukların bakımı ve korunmasına ilişkin azami standartlar belirlenmiş, ebeveynlik sisteminin güçlendirilmesi ve kontrol edilmesine ilişkin faaliyetler ise artırılmıştır. Yeni Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 18 yaşı altında tüm çocuklara koruma sağlamaktadır. Parlamento, çocukların hukuki vekillerine geri verilmesine ilişkin basitleştirilmiş bir usul geliştiren Uluslararası Çocuk Kaçırmanın Hukuki Veçhelerine dair Lahey Konvansiyonunu onaylamıştır.

SHÇEK yeni personel alımları düzenlenmiştir. Aynı dönem boyunca, psikolog, çocuk gelişim uzmanları ve sosyolog gibi uzman kadro sayısı artırılmıştır. Çocuk bakımı konusunda faaliyet gösteren kurumların personeli ve yargı mensupları çocuk adaleti hakkında eğitim almıştır. SHÇEK aynı zamanda sunduğu hizmetlerin kalitesini artırmak için çaba göstermiş ve Çocuk Koruma Kanununun uygulanmasında daha kapsamlı yükümlülükler üstlenmiştir. Bazı illerde, şiddete tanık olan veya şiddete maruz kalan çocuklar ile şiddet eğilimi içinde bulunan çocuklar için yardım merkezleri kurulmuştur. İlk altı merkez, Çocuk

²² Bu artış kısmen toplam nüfus hesaplama yönteminde yapılan değişikliklere dayanmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu, yeni adrese dayalı nüfus kayıt sistemi uyarınca nüfus hesaplarını değiştirmiştir. Böylece Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2007/2008 yılı resmi eğitim istatistiklerinin, farklı öğretim düzeylerine ilişkin kayıt oranları ile kız-erkek farklarını en açık şekilde gösterdiği düşünülmektedir

Koruma Kanunu hükümleri uyarınca 2007 yılında kurulmuştur: böylelikle cezai suç teşkil eden faaliyetlerde bulunan çocuklara destek olacak dört adet "koruma, bakım ve rehabilitasyon ünitesi", şiddete veya tacize maruz kalan çocuklar için ise iki "bakım ve sosyal rehabilitasyon ünitesi" kurulmuştur.

Fakat çocuk haklarının korunması ve uygulanması bir kaygı konusu olmaya devam etmektedir. Okulda öğrenim görmeyen çocuklar halen bir sorun teşkil etmektedir: elektronik okul veritabanı 6 – 14 yaş arası ortalama 450.000 çocuğun okula gitmediğini ortaya çıkarmıştır.

Ebeveyn bakımından mahrum kalan çocukların bakımı ile korunmasına ilişkin azami standartların uygulanması konusunda ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir. Politika oluşturma mekanizmalarını geliştirmek ve kamusal alanda tartışma yaratmak amacıyla SHÇEK'in, çocuklara karşı aile içi şiddet, çocuk tacizleri ile sokakta yaşayan ve çalışan çocuklara ilişkin verileri, kamu ile paylaşması gerekmektedir. Tarımsal arazilerde çocuk işçilerinin kullanımı ile mücadele etmek için sürdürülen çalışmalar daha etkili bir şekilde devam etmeli ve hukuki düzenlemelerin mevcut noksanlıkları giderilmelidir²³.

Çocuk adalet sisteminde bazı ilerlemeler kaydedilmiş olsa dahi, çocuk mahkemelerinin sayısı halen yetersiz kalmaktadır²⁴. Bu mahkemelerde yeterince sosyal yardım uzmanı istihdam edilmemektedir ve çalışma yükü çok ağırdır. Bu sorunlar davaların uzun sürmesine²⁵ ve çocukların özgürlüklerinin daha uzun süreler kısıtlandırılmasına neden olmaktadır. Tutuklu çocuk sayısında artış kaydedilmiştir. Fiziksel koşulların yanı sıra, aynı zamanda sunulan hizmetlerin kalitesine ilişkin genel hapis koşullarının iyileştirilmesi gerekmektedir. Suçun yenilenmemesi ve çocukların ve ailelerinin desteklenmesi amacıyla, şartlı tahliye sisteminin iyileştirilmesi gerekmektedir.

Genel anlamda, eğitime erişim, sosyal hizmetler ile çocuk adalet sisteminde ilerleme kaydedilmiştir. Fakat kurumsal kapasite, eğitim, adalet sistemi ve çocuk işçiler dahil olmak üzere, çocuk haklarına ilişkin tüm alanlarda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Sosyal açıdan savunmasız ve/veya engelli kişilere ilişkin olarak, devletin engelli kişilerin istihdamını teşvik etmek için sosyal sigorta primlerinin bir kısmını ödemesine imkan veren bir kanun çıkarılmıştır. Engelli kişilerin bakım hizmetlerine ayrılan kaynaklar artış göstermiştir. Acil bakım ihtiyacı olan engelli kişilerin derhal yerleştirilmesine ilişkin bir genelge yayınlanmıştır. Akıl sağlığı alanında ise, hastanelerde hasta haklarını gözeten şartlar içerisinde ve tıbbi standartlar uyarınca uygulanan elektro konvülsif tedavilerde ilerleme kaydedilmiştir.

Fakat engelli kişilerin kamu hizmetlerine erişimi yeterli derecede sağlanmamaktadır. Bu sorun genellikle mevcut hizmet personelinin farkındalık seviyelerinin düşük olması ve fiziksel erişim engelleri başta olmak üzere hizmetlere erişim engellerinden kaynaklanmaktadır. Engelli ve akıl sağlığı yerinde olmayan kişilere ilişkin veri ve araştırma eksikliği, bu konuda bilinçli politikalar oluşturulmasını engellemektedir. Toplumsal hizmetler, kamu faaliyetlerinin yerini tutabilecek kadar gelişmemiştir ve mali kaynaklar, gereksinimlere nazaran eksik kalmaktadır. Akıl sağlığı hastaneleri ile rehabilitasyon merkezlerinde verilen genel tıbbi bakım ve tedavinin yetersizliği, devam eden bir sorundur.

İşçi hakları ve sendikalar alanında, İşçi Sendikaları ve Toplu İş Sözleşmeleri, Grev ve Lokavt Yasaları konusunda önemli bir ilerleme sağlanamamıştır. Türkiye'de başta grev ve toplu görüşme

²³ İş kanunu, sadece sanayi sektörü için 18 yaş altında işçi çalıştırma yasağı getirmektedir. 50 kişiden az insan istihdam eden tarımsal işletmelerde veya sanatsal, kültürel ve medya sektörlerinde çalışan çocuklara hiçbir koruma sağlamamaktadır. Kanun aynı zamanda sokakta çalışan çocukları da kapsamamaktadır.

²⁴ 2005 tarihli Çocuk Koruma Kanununda, her ilde bir çocuk mahkemesi kurulması öngörülmektedir. Fakat halihazırda bu mahkemeler, ülkenin toplam 81 ilinin sadece 10'unda oluşturulmuştur.

²⁵ 2005 yılının verileri uyarınca, çocuk mahkemelerinde bakılan davaların ortalama süresi 326 gün iken, diğer mahkemelerde bu süre sadece 234 gündür.

hakları olmak üzere sendikal hakların AB standartları²⁶ ve ilgili ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) konvansiyonlarına tam uyumlu olması gerekmektedir. Bu Katılım Ortaklığı'nın da bir önceliğidir. Mevcut sendikal hakların uygulanmasına ve sendika üyeliği nedeniyle işten çıkarılmalarına ilişkin kısıtlamalarla ilgili raporlar bulunmaktadır. Üçlü düzeyde de olmak üzere sosyal diyalog mekanizmaları zayıftır. (Bkz. Fası 19-Sosyal Politika ve İstihdam)

Ayrımcılıkla mücadele Anayasa ve birçok yasayla güvence altına alınmıştır. Yetişkinler arasındaki eşcinsel ilişkiler Türkiye'de yasak değildir. Son birkaç yıldır lezbiyen, gay, biseksüel ve transseksüel (LGBT) topluluk Türkiye'de yasal statüde kayıt edilmiş; savcılar, İçişleri Bakanlığı'nın bu dernekleri kapatmaya yönelik bir talebini geri çevirmiştir. Bu durum, söz konusu dernekleri LGBT kişilerin haklarını savunmaya başlamalarına neden olmuştur.

Bununla birlikte, yasa, cinsel yönelim gibi ayrımcılıkla ilgili tüm durumları gerektiği şekilde kapsamamakta; Türk Ceza Yasası'nın "teşhircilik" ve "kamu ahlakına karşı suçlar"la ilgili hükümleri bazen LGBT'ye karşı kullanılabilir. Mayıs 2008'de, İstanbul Valiliği'nin başvurusu üzerine bir İstanbul mahkemesi statüsünün genel ahlaka aykırı olması gerekçesiyle Lambda İstanbul'un kapatılmasına karar vermiştir. Bu davayla ilgili bir başvuru da daha önce Danıştay'a sunulmuştur.

Eşcinsellerin askerlik görevinden muaf olma hakları bulunmaktadır. Böyle bir muafiyet istedikleri takdirde, cinsel eğilimleri alçaltıcı tıbbi ve psikolojik testlerle doğrulanmakta veya eşcinsellik kanıtı talep edilmektedir.

Transseksüeller zaman zaman polis tarafından da olmak üzere fiziksel aşağılamaya tabi olmaktadır. Eşcinsel düşmanlığının fiziksel ve cinsel şiddetle de sonuçlandığı olmuştur. Bu suçlamaların hızlı ve etkin şekilde soruşturulması gerekmektedir.

Mülkiyet haklarına ilişkin olarak, Vakıflar Yasası Şubat 2008'de kabul edilmiştir²⁷. Bu yasa parlamento tarafından ilk olarak Kasım 2006'da oylanmış; ancak daha sonra dönemin Cumhurbaşkanı Sezer tarafından veto edilmiştir. Söz konusu yasa dini topluluklar tarafından karşılaşılan, temelde mülk edinimi ve yönetimi olmak üzere pek çok mesele ile ilgili konuları içermektedir. Özellikle yasayla, topluluk vakıfları mülk edinebilmekte ve izinsiz olarak mülk yönetebilmektedir²⁸. Vakıflar şirket ve ticari birim kurabilmekte; amaçlarını gerçekleştirmek ve gelir elde etmek üzere mevcut şirketlerde hissedar olabilmektedir. Gayrimüslim topluluk vakıfları taşınmaz mülkleri kendi isimlerine; 1936 bildirimleriyle temsili veya fiktif isimlerle kaydedilmiş veya 1936 bildiriminden sonra satın alınmış, miras kalmış veya bağışlanmış; bununla birlikte vasiyetname bırakan veya bağışlayan kişi adına kayıtlı veya mülk edinimindeki kısıtlamalar nedeniyle Hazine veya Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne kayıtlı mülkleri Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'ne kaydettirebilmektedir. Vakıflara yapılan mülk bağışlarına el veya ipotek koyulamamaktadır. Kullanılmayan mülkler, amaçlarına uygun olarak kullanılmak üzere tamamen veya kısmen aynı topluluktan başka bir vakfa transfer edilebilmekte, kiralanabilmekte veya kullanım amacı değiştirilmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Mayıs 2008'de gayrimüslim vakıfların temsili veya fiktif isimlerle kaydettirdiği veya; Hazine veya Vakıflar Genel Müdürlüğü adına kayıtlı mülklerin tazmin süreciyle ilgili bir genelge yayımlamıştır. Uygulama tüzüğü Eylül 2008'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Bununla birlikte Yasa, el koyulan, üçünü taraflara satılan veya yeni düzenlemeden önce vasfını yitiren vakıf mallarıyla ilgili hüküm getirmemektedir. Ayrıca, yasanın hedeflerine ulaşmasında uygulama kilit öneme sahiptir.

²⁶ Türkiye Avrupa Sosyal Şartı'nın 5. (örgütlenme hakkı) ve 6. (toplu iş görüşmesi) maddelerine yönelik rezervini korumaktadır.

²⁷ Mart 2008'de, muhalif Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Yasa'nın 5(3), 6(3), 11, 12(1), (2) ve (3), 14, 25, 26, 41 ve 68. Maddelerinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur. Yasa 28 Şubat 2008'de yürürlüğe girmiştir.

²⁸ Vakıflar taşınmaz mülk veya kurumlarında daha sonra edinilmiş hakları sattıklarında vakfın yetkili biriminin kararı yeterliyken mahkeme kararı gerekmektedir.

8 Temmuz 2008'de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM)²⁹, 1902 yılında alınan ve 1903'de Büyükada Rum Ortodoks Erkek Yetimhanesi Vakfı kanalıyla özel kullanıma ayrılan mülkün kullanım hakkından mahrum bırakıldığı gerekçesiyle Ekümenik Patrikhanenin açtığı dava hakkında karar vermiştir. Davacı özellikle yetimhane adına kayıtlı gayrimenkulün Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yönetimine bırakılmasıyla yerel mahkemelerin mülkün kullanılmasına ilişkin hakları ortadan kaldırdığını ileri sürmüştür. Mahkeme, Türk makamlarının uygun tazminatı sağlamaksızın bu mülkün sahibini, mülkünden mahrum bırakamayacağına ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlal edildiğine karar vermiştir.

Süryaniler mülkle ilgili zorluklarla karşılaşmaya devam etmektedir. Özellikle kadastro aşamasında mülklerine el koyulmasına ilişkin şikayetleri artmıştır. Bu durum gerek bireyleri gerekse dini kurumları ilgilendirmektedir.

Genel olarak, Vakıflar Yasası'nın çıkarılmış olması memnuniyet verici bir gelişmedir. Bununla birlikte, Yasa'nın uygulanması kritik öneme sahip olacaktır. Önemli meselelerin gündeme gelmesi gerekecektir. Son olarak, yetkili makamlar ve topluluklar arasındaki diyalogun kalitesi ilerleme kaydedilmesine yönelik ortamın oluşturulmasında etkili olacaktır.

Azınlık hakları, kültürel haklar ve azınlıkların korunması

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşmasına atıfta bulunan Türkiye'nin **azınlık hakları** konusundaki yaklaşımı değişmemiştir. Söz konusu antlaşmaya hâle gelmeksizin, Türk resmi makamları, Türk vatandaşlarını, bir azınlık veya çoğunluğa ait bireyler olarak görmekten ziyade, kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak görmektedirler. Bu yaklaşım, Türkiye'nin bazı vatandaşlarına, kimliklerini koruyabilmeleri için, Avrupa standartları çerçevesinde etnik köken, din ve dil farkı gözeterek birtakım özel haklar vermesini engellememelidir. Geçmişlerini veya kökenlerini gözetmeksizin, tüm vatandaşlar için, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi ve üye devletlerin iyi uygulamaları ile uyum içinde, dil ve kültürlerinin korunması, dernek kurma, toplanma, ifade ve din özgürlüğü'nün temin edilmesi ve kamusal hayata etkin katılımlarının sağlanması gibi hususlar, henüz tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir.

Türkiye, BM Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesine (ICCPR) taraftır. Söz konusu sözleşmenin azınlık haklarına ilişkin olarak koyulan çekince ile BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi (ICESCR) kapsamında eğitim hakkına ilişkin çekince kaygı vericidir. Türkiye, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Sözleşmesi ve Bölgesel Diller ile Azınlık Dillerine İlişkin Avrupa Şartını da imzalamamıştır.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın Ulusal Azınlıklardan Sorumlu Yüksek Komiseri'nin 2006'daki Türkiye ziyaretinin devamının getirilmesine yönelik talepleri kabul edilmemiştir. Türkiye ile Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri arasında, azınlıkların kamusal hayata katılımı ve azınlık dillerinde yayın gibi konularda bir diyalog başlatılması gerekmektedir. Bu, Türkiye'nin kendisini uluslararası standartlar ve AB üyesi devletlerdeki iyi uygulamalara daha da yaklaştırmaya yardımcı edecektir.

Uygulamaya yönelik bir tüzüğün çıkması beklenirken, azınlık okullarının, çifte müdüriyeti de içerir şekilde, yönetimi sorun teşkil etmeye devam etmektedir. Ders kitaplarından ayrımcılık içeren ifadelerin çıkartılmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir.

Rum kökenli azınlıklar, eğitim ve mülkiyet haklarına ilişkin sorunlarla karşılaşmaya devam etmektedir. Haziran'da Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi (PACE) Gökçeada (İmros) ve Bozcaada'daki (Tenedos) Rum azınlığa ilişkin bir Karar³⁰ kabul etmiştir. Kararda, Türkiye ve Yunanistan arasında

²⁹ Fener Rum Patrikliği (Ekümenik Patrikhane) – Türkiye davası (başvuru no: 14340/05)

³⁰ Resolution 1625 (2008)

işbirliği modeli oluşturmak üzere bu adaların çift kültürlü karakterinin korunması çağrısı yapılmaktadır. Kararda ayrıca, Türkiye yetkilileri tarafından Rum azınlığın mimari mirasının korunması yönünde atılan olumlu adımlara değinilerek mülkiyet ve eğitim konuları başta olmak üzere ek önlemlerin alınmasına yönelik ivmenin devam ettirilmesi çağrısı yapılmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye’de, Avrupa standartlarıyla uyum içinde kültürel çeşitliliğin sağlanması, azınlıkların korunması ve azınlıklara saygının geliştirilmesi hususlarında herhangi bir ilerleme sağlanmamıştır.

Kültürel Haklar konusunda Haziran 2008’de ilgili kanunda yapılan değişiklik ile resmi yayın organı TRT’ye, Türkçe dışındaki dillerde tüm gün yayın yapma izni verilmiştir. 2004’den beri yayın izni yarım gündü. Kanun değişikliğine yapılan bir itiraz halen Anayasa Mahkemesi’nde görüşülmek üzere beklemektedir. Muş FM adlı bir yerel radyoya daha Kürtçe yayın yapma izni verilmiştir.

Ancak, birkaç örnekte Türkçe dışındaki dillerde yayın yapan bir kanalın açılması gecikmiştir. Dahası, Türk vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan dil ve lehçelerde yayın yapmaya başlayan dört yerel TV ve radyo kanalı raporlama dönemi sırasında kapatılmıştır. Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından film ve müzik programları dışındaki yayınlara konulan zaman kısıtlamaları devam etmektedir. Kürtçe öğreten eğitim programlarına izin verilmemektedir. Şarkılar hariç tüm yayınların Türkçeye çevrilmesi veya Türkçe altyazı koyulması gerekmektedir. Bu kısıtlamalar Türkçe dışındaki dillerde yayın yapmayı hantal ve ticari açıdan zor hale getirmektedir. Polis ve Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) Kürtçe yayınları katı bir şekilde izleme politikası uygulamaktadır. Şu anda Kürtçe yayın yapan tek TV kanalı olan GÜN TV’nin yayımladığı bazı şarkıların sözlerine ilişkin birkaç dava soruşturma sürmektedir.

Anadilleri Türkçe olmayan çocuklar, Türk kamu eğitim sistemi içinde, anadillerini öğrenememektedir. Bu tür bir eğitim, ancak özel eğitim kurumları tarafından sağlanabilmektedir. Daha önce yapılan kanun değişikliği ile eğitim izni verilen Kürtçe kursları kapatılmıştır. Bugün için, kamusal veya özel eğitim sistemi içinde Kürtçe öğrenmek imkanı mevcut değildir.

Mahkemelerde, çeviri olanağı genelde sağlansa da, Türkçe bilmeyenlerin kamu hizmetlerine erişimini kolaylaştırıcı önlemler alınmamıştır. Haziran 2007’de Sur Belediyesi’ne karşı açılan bir davada, Danıştay, belediye başkanını görevden almış ve Belediye Meclisini de, belediye hizmetlerini birden fazla dilde sağladığı gerekçesiyle feshetmiştir. Bu dava şu anda AİHM’de görüşülmek üzere beklemektedir. Kanuna göre belediye başkanının görevden alınmasını takip eden 60 gün içinde yeni seçimler yapılması gerekmesine rağmen Mart 2009’da yapılacak seçimlere kadar Sur belediye başkanlığı görevini bir vali yardımcısı sürdürecektir.

Siyasi Partiler Kanunu’na göre siyasi yaşamda Türkçe dışındaki dillerin kullanılması hukuken yasaktır. Demokratik Toplum Partisi’nin (DTP) yönetici ve görevlilerine karşı, birçok inceleme başlatılmış ve davalar açılmıştır.

Roma kökenli vatandaşlar ile ilgili olarak, “İçişleri Bakanlığı’na devletsiz ve Türk vatandaşı olmayan, Türk kültürüne bağlı olmayan çingene ve yabancıları sınır dışı etme yetkisi” veren ve bu nedenle Romanlara karşı ayrımcı hükümler içeren Yabancıların İkamet ve Seyahatleri Hakkındaki Kanun’un değiştirilmesi konusunda bir adım atılmamıştır. Türkiye, 2005–2015 yılları arasında devam edecek olan Roman Katılımı’nın Onyılı etkinliklerine katılmamaktadır.

Dom, Lom ve Geziciler gibi benzer ama farklı grupları ihtiva eden Roma eğitime erişim, sağlık hizmetlerinde ayrımcılık, istihdam olanaklarından hariç tutulma, kişisel belgelere erişimde zorluklar ve kamu işleri ve kamu hayatından hariç tutulma gibi konularda dışlanma ve marjinalleşme ile karşı karşıyadır.

İskân meselesi ile ilgili olarak Roma halkı herhangi bir hesap verilebilir sürece tabi olmadan toplulukların yıkılması, zorla tahliye ve kötü yaşam ve sağlık koşullarıyla karşı karşıya kalmıştır. Pek çok durumda yıkım sonucu evsiz kalan Roma halkı bunun getirdiği tüm sosyal sorunlarla birlikte yerlerinden edilmiş kişiler arasına katılmıştır. 2008 İlkbaharında başlayan İstanbul Sulukule bölgesindeki Roma mahallesinin yıkımı ve burada yaşayanların yeniden yerleştirilmesi sürecine ilişkin olarak Başbakanlık İnsan Hakları Komisyonu herhangi bir insan hakları ihlali olup olmadığına dair soruşturma başlatılması çağrısında bulunmuştur. Buna ek olarak, Sulukule'deki kentsel dönüşüm projesinin iptali için sivil toplum örgütleri dava açmıştır.

Genel olarak Türkiye *kültürel haklar* konusunda sınırlı ilerleme kaydetmiştir, ancak; Türkçe dışındaki dillerin radyo-televizyon yayınlarında, siyasi yaşamda ve kamu hizmetlerine erişimde kullanılması başta olmak üzere engeller devam etmektedir. Bu dilleri kamu veya özel okullarda öğrenme imkanı bulunmamaktadır. Yeterli iskân şartlarına, eğitime, sosyal korunmaya, sağlık ve istihdama erişimi olmayan *Roma* halkının durumunda herhangi bir ilerleme olmamıştır. Roma mahallelerinin bazı durumlarda zorla tahliyesi de içeren bir şekilde yıkımı devam etmektedir.

Doğu ve Güneydoğu'daki Durum

Mayıs 2008'de Hükümet Güneydoğu'nun kalkınması için bir planın temel ilkelerini ve genel içeriğini açıklamıştır. Hükümet halihazırda devam eden Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) tamamlanması için ayrılan ödeneği 10.2 milyar Avro artırarak, 2008-2012 yılları arasında projeye 14 milyar Avro aktaracağını taahhüt etmiştir. Faaliyet planının dört sütunu şu şekildedir: ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma, altyapının geliştirilmesi ve kurumların güçlendirilmesi. Yatırımların büyük kısmı enerji ve tarım sektörlerinde yoğunlaşacaktır.

AB'nin terörist örgütler listesinde yer alan PKK'nın terörist saldırıları Güneydoğu'da ve tüm ülkede sürmüş ve pek çok hayat almıştır. Meclis onayının ardından Hükümet, Kuzey Irak'ta teröristlerin gizlendiği yerlere hava saldırısı düzenlenmesini emretmiştir. Haziran 2007'de Irak sınırına yakın olan Şırnak, Siirt ve Hakkâri illerinde oluşturulan "geçici güvenlik bölgesi" operasyonel olmaya devam etmiştir (kullanılmaya devam edilmiştir).

Nevruz bahar şenliklerine Van ve Hakkâri illerindeki gerginlikler damgasını vurmuştur (bkz. Toplanma özgürlüğü bölümü). Gösterilere izin verilen Diyarbakır ve İstanbul gibi illerde bu tür olaylar yaşanmamıştır.

Kara mayınları hem askeri personel hem de siviller için bir güvenlik sorunu olmaya devam etmektedir. Hükümet, PKK KONGRAGEL tarafından mayınların kullanılmaya devam edildiğini bildirmiştir. Rapor döneminde, kara mayınları patlamaları nedeniyle siviller ve güvenlik güçleri arasından 66 kayıp verilmiştir. Türkiye, taraf olduğu Ottawa Sözleşmesi uyarınca 1 Mart 2014 tarihinden geç olmamak kaydıyla ülkesini kara mayınlarından bir an önce temizlemeyi taahhüt etmiştir.

Mülteciler ve yerinden edilmiş kişiler

Terörizm ve terörle mücadele sebebiyle meydana gelen kayıpların tazminat sürecinde ilerleme kaydedilmeye devam edilmektedir. Mayıs 2008 itibarıyla, 313 829 kişi Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun kapsamında kaydedilmiştir. Bu olayların %40'ı yani 126 945'i sonuçlandırılmış içlerinden, 82895'ine olumlu cevap verilmiştir. Tazminat için son başvuru tarihi 31 Mayıs 2008'e kadar uzatılmıştır.

Hükümetin durumu iyileştirme yönündeki çabalarına rağmen, başta tazminatın iller arasında eşit olmayan ve yetersiz hesaplanması olmak üzere ilgili Kanun'un uygulanmasındaki eksiklere ilişkin raporlar devam etmektedir. Bunun yanında Hasar Tespit Komisyonu'nun kaynaklarının yetersizliği ve ağır iş yükü nedeniyle tazminatların değerlendirilmesi ve ödenmesinde sınırlı ilerleme kaydedilmiştir.

Kentsel alandaki yerinden edilmiş kişilerin (YEK) durumu sorun olmaya devam etmektedir. YEK'ler ekonomik ve sosyal marjinalleşmeden zarar görmektedir ve sosyal hizmetlere, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimleri ya sınırlı düzeydedir ya da hiç yoktur. YEK'lerin geri dönüşü bazı nedenlerden dolayı engellenmektedir. Bu nedenler güvenlik sistemini, aynı zamanda temel altyapının eksikliğini, sermaye eksikliğini, istihdam imkânlarının sınırlı sayıda olmasını ve köy korucuları sisteminden kaynaklanan tehdidi içermektedir.

YEK'lerin durumunu ele alan genel bir ulusal strateji bulunmamaktadır. YEK'ten sorumlu birimlerin kurumsal kapasitelerinin yetersizliği sorun olmaya devam etmektedir. YEK politikaları geliştirilirken sivil toplumun daha fazla katılımının sağlanması gerekmektedir.

Köy korucuları sisteminin kaldırılması için herhangi bir adım atılmamıştır.

Çok sayıda olmasa da keyfi olarak mültecilerin ihraç edilmesi vakaları sorun olmaya devam etmektedir. Bu konuyla ilgili bildirimler bulunmaktadır ve bunlardan birisi hayat kaybıyla neticelenmiştir. (Sığınmacıların ve mültecilerin durumu için bkz. Fası 24: Adalet, Özgürlük ve Güvenlik).

Doğu ve Güneydoğu ile ilgili olarak, Hükümetin GAP'ı tamamlama kararı bölgedeki ekonomik ve sosyal zorlukların aşılmasını yönelik bir adımdır. Ağırlıklı olarak Kürt nüfusun hak ve özgürlüklerden tamamen yararlanabilmesi amacıyla gerekli koşulların yaratılabilmesi için daha fazla çaba sarfedilmesine ihtiyaç vardır. YEK'lere tazminat ödenmesi devam etmektedir. Ancak Hükümetin YEK meselesine ilişkin kapsamlı bir ulusal stratejisi eksiktir. Köy korucusu sisteminin sona erdirilmesi gerekmektedir.

2.3 Bölgesel konular ve uluslar arası yükümlülükler

Kıbrıs

Türk Hükümeti, Kıbrıs sorununa Birleşmiş Milletler himayesinde kapsamlı çözüm bulunmasına yönelik bağlılığını vurgulamayı sürdürmüştür. Hükümet Kıbrıs'taki iki toplumun liderinin Birleşmiş Milletler Genel Sekreterinin İyi Niyet Misyonu altında müzakerelere başlamasını memnuniyetle karşılamıştır. Türkiye kapsamlı bir çözüm için uygun ortamın yaratılmasına katkı sağlayacak somut adımlar atmalıdır.

Konsey'in Aralık 2006 kararından bu yana Türkiye, Ek Protokol'ün tam olarak uygulanmasına yönelik herhangi bir ilerleme kaydetmemiştir.

Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti ile ikili ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda herhangi bir ilerleme kaydetmemiştir. Türkiye, Kıbrıs'ın birçok uluslararası örgüte ve Silah İhracatı ve Çift Amaçlı Mallar Hakkında Uygulama Kurallarına İlişkin Wassenaar Anlaşması'na katılımını veto etmeyi sürdürmektedir.

Sınır Uyuşmazlıklarının Barışçı Yollardan Çözümü

Türkiye ve Yunanistan ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik gayretlerine devam etmişlerdir. İyi komşuluk ilişkilerine yönelik istikşafi görüşmelerin 40. turu Temmuz ayında Atina'da yapılmıştır. İstikşafi görüşmelere 2002 yılından bu yana devam edilmektedir.

Kasım 2007'de Türkiye ve Yunanistan'ın başbakanları doğal gaz boru hattının açılışı için sınırda buluşmuşlardır. Ocak 2008'de Yunan Başbakanı Türkiye'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu, 49 yıldan bu yana gerçekleştirilen ilk resmi ziyarettir. Her iki başbakan da ikili ilişkileri geliştirme taahhüdünde bulunmuştur.

2000 yılından bugüne kadar 31 anlaşma imzalanmış ve 24 güven artırıcı önlem üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. Askeri afet müdahale birimleri arasında üçüncü ortak tatbikat Mayıs ayında Atina'da gerçekleştirilmiştir. Askeri düzeyde irtibat sürmektedir. Mayıs 2008'de Yunan Genel Kurmay Başkanı Türkiye'ye resmi ziyarette bulunmuştur.

1995 yılında alınan Türkiye Büyük Millet Meclisi kararında yer alan Yunan karasularının muhtemel genişlemesinin "casus belli" sayılmasına ilişkin tehdit sürmektedir. Konsey, Aralık 2007'de "Türkiye, iyi komşuluk ilişkilerini ve gerekmesi halinde Uluslararası Adalet Divanı kararları dâhil, Birleşmiş Milletler Şartı uyarınca anlaşmazlıkları barışçı yoldan çözmeyi açıkça taahhüt etmelidir. Bu bağlamda iyi komşuluk ilişkilerini ve sorunların barışçı çözümünü olumsuz etkileyecek herhangi bir tehdit ve faaliyetten kaçınmalıdır." ifadesini vurgulamıştır.

Bu raporlama döneminde Yunanistan, Türkiye'nin hava sahası ihlallerinden şikâyet etmiştir.

Barselona sürecinin tam üyesi olarak Türkiye, Barselona Süreci: Akdeniz için Birlik'in Temmuz 2008'deki açış toplantısına katılmıştır.

Genişleme sürecindeki diğer ülkeler ve diğer komşu ülkeler ile ikili ilişkiler olumlu yönde gelişmiştir. Türkiye *Batı Balkanlarda* olumlu bir rol oynamayı sürdürmüştür. *Bulgaristan* ile olumlu ilişkiler sürmüştür.

Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne ilişkin konular için bkz: *Fasıl 31 – Ortak Dış ve Güvenlik Politikası*.

3. EKONOMİK KRİTERLER

Türkiye'deki ekonomik gelişmelerin incelenmesinde Komisyon'un yaklaşımı, Birliğe üyelik için, işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı ile Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesinin gerektiğini belirten Avrupa Konseyi 1993 Kopenhag Zirve sonuçları doğrultusunda şekillenmiştir. Komisyonun değerlendirmeye aldığı süreç Eylül ayına kadardır.

3.1 İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı

Ekonomik politikanın temel unsurları

Türkiye Komisyon'la ve uluslararası finans kurumlarıyla üzerinde uzlaşmaya varılan ekonomik politikaları büyük ölçüde uygulamış, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan "stand-by" anlaşmasını Mayıs 2008'de başarıyla tamamlamıştır. Aralık 2007'de Komisyon'a sunulan katılım öncesi ekonomik program yapılacak yeni reformlar için gerekenleri ve taahhütleri yansıtmaktadır. Yerel politik krizler bazen reformlara yönelik karar alma sürecinin hızını kesmektedir. Kamu kurumları arasındaki yetki karmaşası, Hükümetin yeni programında ekonomi politikalarını koordine etme rolünü bir Başbakan Yardımcısına vermesiyle kısmen de olsa çözülmüştür. Ancak bütçe koordinasyonu ve orta vadeli ekonomik karar alma mekanizmaları bundan sadece belli bir ölçüde yararlanmışlardır. Kararlar bazen duruma göre (*ad hoc*) alınabilmektedir ve etki analizleri ya hiç yapılmamıştır, ya da kısmi bilgiye dayanmaktadır. Sonuç olarak ekonomik karar alma esasları üzerinde anlaşmaya varılmış ve koordinasyon mekanizması geliştirilmiştir.

Makroekonomik istikrar

2007 yılında GSYİH büyümesi, temelde tarım sektöründeki daralma ve genel talepteki zayıflama nedeniyle yavaşlamış, %6,9'dan %4,6'ya gerilemiştir. İnşaattan tekstile birçok sektörde yavaşlama ya da durgunluk görülürken, yaşanan kuraklık tarım sektörünü şiddetli bir biçimde etkilemiştir. Özel tüketim büyümesi, üçüncü çeyrekte yaşanan güçlü dalgalanmaya rağmen (%6,3), %3,8 artışla zayıf kalmıştır. Kamu harcamalarında Temmuz 2007 seçimleri nedeniyle büyük bir artış yaşanmış, sonrasında ise mal ve hizmet alım hacimleri ve altyapı harcamalarında belirgin bir düşüş görülmüştür. Dış sektörün büyümeye katkısı belirgin bir biçimde azalmış, ithalat üçüncü ve dördüncü çeyreklerde sırasıyla %14,4 ve %15,7 büyürken ihracat 2007'nin birinci çeyreğinde %12,5 iken dördüncü çeyrekte %2,5'a düşmüştür. Sıkı parasal tutum, yüksek faiz oranları ve düşük borç verme yerel talepte yaşanan yavaşlamayı tetiklemiştir.

Ekonomi 2008'in ilk yarısında dünyadaki finansal çalkantı ve yerli siyasi belirsizlik nedeniyle yavaşlamış, GSYİH %4,2 büyümüştür. Birinci çeyrekte %6,7 olan GSYİH büyümesi, ikinci çeyrekte %1,9'a gerilemiştir. Tarım birinci çeyrekte yaşanan %2,6'lık ürün artışına rağmen ikinci çeyrekte %3,5 daralmıştır. Hane halklarının son tüketim harcamaları birinci çeyrekte %7,6 iken ikinci çeyrekte hız keserek %2,8'e düşmüştür. Mart 2008'de GSYİH sistemiği Avrupa Muhasebe Sistemi (ESA95) ile uyumlu hale getirilmiştir. Buna bağlı olarak GSYİH 1/3 oranında genişlemiş, 2006 yılında 750 milyar YTL (380 milyar Avro) den fazla olarak hesaplanmıştır. Ekonomik büyüme, zayıf toplam talep, küresel ekonomik kriz ve yerli politik gelişmelerden kaynaklanan belirsizlik sebebiyle, yavaşlamıştır. Buna rağmen Türkiye'nin genel ekonomik performansı bugün bize geçmiş yıllara kıyasla hem ekonominin temellerinin daha sağlam hem de daha esnek olduğunu göstermiştir.

Türkiye'nin ulusal hesaplarının Mart 2008'de kökten değiştirilmesi sonucu cari işlemler açığının GSYİH'ye oranı 1/3 oranında azalarak makul düzeylere inmiştir. Aniden yükselen petrol fiyatları Türkiye'nin cari işlemler açığına baskı uygulamaktaydı. Son aylarda bu durum petrol fiyatlarındaki rekor artışlarla daha da belirgin hale gelmiştir. 2008'in ilk yarısında GSYİH'nin %6,3 oranında olan cari işlemler açığı, 2007'de %5,7, 2006 ise %6,2 olarak kaydedilmiştir. Enerjiyi çıkarıldığında aynı oran dönem boyunca %2,8 seviyelerinde seyretmiştir. 2008'in ilk yarısında dış ticaret açığı ise %7 oranında görülmüştür. Önceki yıllarda olduğu gibi, açığın 1/3'ünden fazlası 2006'ya göre 2007 ve 2008'de daha iyi olan hizmetler sektörü, genelde turizm, gelirleri ile finanse edilmiştir. Sermaye girişleri cari işlemler açığını fazlasıyla finanse ederek resmi rezervlerde artışa neden olmuştur. Son zamanlarda cari işlemler açığının %40'ından fazlası doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ile kalan kısmı da özel sektör ve bankaların uzun vadeli dış borçlanmalarını kapsayan uzun dönemli sermaye akışları ile finanse edilmiştir. Portföy yatırımlarının payı belirgin bir düşüş göstermiş ve Mart 2008'den itibaren eksilere düşmüştür. DYY akışları GSYİH'nin 2007 yılında %3'ü, 2008'in ilk yarısında ise %2'si seviyelerindedir. Hizmetler sektörü (özellikle bankacılık ve telekomünikasyon) DYY'nin neredeyse 2/3'ünü oluşturmaktadır. 2008'in ortalarında Türkiye'nin dış borcu nominal olarak yaklaşık %20 artarak GSYİH'nin %45'i düzeyine gelmiştir. Özel dış borçlanma genel borcun 2/3'üne yakını oluşturmaktadır ve hızlı artış eğilimindedir, bu da potansiyel bir riskin göstergesidir. Uluslararası rezervler %15 oranında artarak 47 milyar Avro, ya da altı aylık ithalat seviyesine gelmiştir. Her ne kadar yüksek petrol ve mal fiyatları Türkiye'nin cari işlemler açığı üzerinde baskı oluştursa da uzun vadeli sermaye akışı da yüksek seviyelerde olduğu için resmi rezervlerde artış gözlemlenmiştir. Bu sebeple Türkiye'nin dış pozisyonu 2007 boyunca ve 2008'in ilk yarısında sağlam kalmıştır.

Şu ana kadar (2008 Ekim ortası) küresel finansal kriz Türkiye'nin varlık fiyatlarında ve döviz kurunda bir düzeltmeye ki bu aynı zamanda daha çok çıktı kaybına ve enflasyonist baskılara yol açma riskini beraberinde getirmektedir, neden olmuştur. Krizin Türk bankalarına etkisi daha önce yapılan yeniden düzenlemeler ve temkinli göstergeler nedeniyle sınırlı kalmıştır. Ancak dış finansmana çok büyük ihtiyaç duyulması, özellikle özel sektörün dış finansmana olan bağımlılığı, her ne kadar azalsa da, borç stoğu Türkiye'yi potansiyel olarak yatırımcılara aşırı duyarlı ve çok kırılgan hale getirmektedir. Cari açık finansmanı kalitesi kötüleşmiş, hisse senedi yatırımlarından borç biriktirme yönüne kaymıştır. Finansal otoriteler arasındaki, aynı zamanda uluslararası kurumlar ve Avrupa mali kurumları ile de, yakın işbirliği, ihtiyatlı düzenlemelerin varlığı, kısıtlayıcı para ve maliye politikalarının uygulanması, aynı zamanda yapısal reformların sürdürülmesi finansal piyasaları ve ekonomiyi dengeleyici bir etki yaratmıştır.

İş gücü piyasalarında koşullar değişkenliğini korumaktadır. 2007 yılında çalışma çağındaki nüfus 700,000'in üzerinde artış göstermiştir. Bu grubun 300,000'den azı işgücüne katılırken geri kalanı piyasanın dışında kalmıştır. Sonuç olarak istihdam oranı 2007-2008 yıllarında %43 oranında azalmıştır. Özellikle kadın işçi istihdam oranı çalışma çağındaki toplam nüfusun %24'ü seviyesindedir. İşsizlik oranı %10 ile %11 arasında değişmektedir. İşsizlik oranı gençler arasında çok daha yüksektir (%20). Uzun dönemli işsizler iş arayanların yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Tarım sektörü her zamanki gibi ücretsiz aile işçisi çalıştırmaktadır. Bu durum istatistiksel olarak işsizlik oranının düşük görünmesine neden olsa da, hem bu sektörde hem de ekonominin genelinde yüksek oranda gizli işsizliğin varlığına

işaret etmektedir. İstihdam yaratma süreci iş gücü piyasasındaki katılıklar (örneğin yüksek kıdem tazminatları ve büyük sosyal sigorta primleri), işgücü talep ve arzı arasındaki bilgi seviyesi uyumsuzluğu ve istihdam etme - işten çıkarmanın maliyetleri nedenleriyle engellenmektedir. Genel olarak iş gücü istihdamda bir fren görevi görmektedir.

Yıllık enflasyon oranı, kısmen artan gıda ve enerji fiyatları sebebiyle, 2007 yılı sonu itibarıyla %8,4'e, 2008 ortalarında ise %10,6'ya kadar yükselmiştir. İşlenmemiş gıda ürünleri ve enerji çıkarıldığında, 2008 yılı ortalarında enflasyon 4 yılın en yüksek değerine, %10,4'e ulaşmaktadır, Eylül ve Ekim 2008'de Avroya kıyasla düşmüştür. Merkez Bankası Ocak 2006 yılında belirlediği enflasyon hedeflemesi politikasına sadık kalmış, ancak Haziran 2008'de hedeflenen enflasyon oranını beklentilere daha uygun bir çapa olması için yükseltmiştir. Aynı zamanda Merkez Bankası borçlanma oranını 2007 yılında ve 2008 yılı başlarında 225 taban puan düşürdüktan sonra 150 taban puan artırmaya karar vermiştir. Ayrıca fiyatlar üzerindeki ikinci sefer etkileri azaltmak için bir daralma eğilimi göstereceğini de duyurmuştur. Bu hamle Merkez Bankası bağımsızlığının ve enflasyonla mücadele politikasındaki kesin kararlılığın bir teyidi olarak algılanmıştır. Özel sektöre verilen krediler GSYİH'nin %30'u seviyelerinde sabit kalmış ve fiyat istikrarına bir tehdit olarak düşünülmemiştir. Sonuç olarak, fiyat istikrarı dış faktörlere bağlı olarak geçtiğimiz yıllara göre zayıflamıştır.

Her ne kadar hükümet 2007 yılı hedeflerini tutturamamış olsa da mali performans olumlu karşılanmaktadır. Kamu borçlanması (ESA95 tanımına göre) 2006 yılında GSYİH'nin %46,1'i iken bu oran 2007'de %38,8'e düşmüştür, bu düşüşün orta vadede devam ederek mali sürdürülebilirliği iyileştirmesi beklenmektedir. 2006 yılında %5,5 olan faiz dışı fazla oranı, faiz ödemeleri çıkarıldığında, 2007'de GSYİH'nin %3,5'i (ESA 95'e metodolojisi) seviyelerine düşmüştür. Haziran 2008'de açıklanan beş yıllık Orta Vadeli Mali Çerçeve (OVMÇ) (2008–2012) hükümetin orta vadeli mali stratejilerini daha net olarak ortaya koymuştur. OVMÇ 2007 yılında %39 olan kamu borçlanmasını 2012'ye kadar %30 seviyelerine düşürmeyi hedeflemektedir. Bu hedefe 2008 yılında %3,5 olan faiz dışı fazlanın (2007 yılına göre değişmemiştir) 2012 yılında %2,4'e düşürülmesi ile ulaşılmak istenmektedir. Bu beş yıllık süreçte genel açığın %1,7'nin altında kalması hedeflenmektedir. Borç ödemelerini azaltmaktan elde edilen mali alanın üç temel politika girişimini finanse etmekte kullanılması hedeflenmektedir: istihdam paketi ve sosyal güvenlik reformu, Güneydoğu Anadolu Projesi (özellikle altyapı yatırımları) ve sorumluluğun belediyelere dağıtılması. 2008'in ilk yarısı için mali hedefler enflasyona ayak uyduran yüksek gelirler, temelde vergi sayesinde tutturulmuştur.

2008'in ilk aylarında Türk Lirası'nda yaşanan değer kaybı hükümet borçlarında sınırlı bir düşüşe neden olmuştur. Son zamanlarda faiz oranlarında yaşanan artışların borç stoğuna etkisi çok daha sınırlı kalmış, gitgide artan bir oranla sabit oranlı hazine bonoları tarafından kapsanmıştır. Ancak yerli finansal piyasalar gölgede kalmaktadır, borç servisi dinamikleri halen küresel mali piyasalardaki hareketlerle yakından ilgilidir. 2007'de 25,7 ay olan ortalama kamu borçlanmaları 2008'in ilk çeyreğinde 23,5 aya düşmüştür. 2008'in ortalarına gelindiğinde bankalar, 2007'ye göre %2 artışla, devlet tahvillerinin %60'ına sahip olmuş, böylelikle yerleşik olmayanların hisselerindeki düşüşü yumuşatmıştır. IMF "stand-by" anlaşmasının sona ermesi, ekonomi politikalarının geleceğindeki belirsizlikler, uzayan küresel finansal krizle de birleşince mali pozisyonda daha güçlü bir çapa ihtiyacı doğmuştur. OVMÇ'ye ek olarak sağlam ve bağlayıcı bir mali kural getirilmesi Türkiye'nin kamu finansmanının finansal piyasalardaki çalkantılar karşısındaki belirsizliğini ve kırılganlığını azaltacaktır. Genel olarak mali sürdürülebilirlik tedbirli politikalar sayesinde güçlendirilmiş, ancak mali pozisyon şoklar karşısında kırılgan kalmaya devam etmiştir ve artan belirsizlik ve devam eden finansal kriz karşısında daha güçlü bir çapaya ihtiyaç duyulmaktadır.

2007 yılında Maliye Bakanlığı bünyesinde pek çok eşgüdüm ve kontrol biriminin oluşturulması, hesap verebilirlik, etkinlik ve şeffaflık açısından önemli ölçüde yarar sağlamıştır. OVMÇ buna bir örnektir. Geçen sene bazı temel alanlarda eksik kalmıştır. tüm vergi yönetiminin Gelir İdaresi Başkanlığı'nda birleştirilmesi, şeffaflığı artırma ve yolsuzluğu önleme çabalarına destek verme amacıyla denetim kapasitesinin güçlendirilmesi ve standart risk temelli denetim tekniklerinin kullanımının artırılması buna örnek teşkil etmektedir. Genel olarak mali şeffaflığı artırmaya yönelik çabalar devam etmektedir.

Son birkaç yıldır Türkiye güçlü bir istikrar programı yürütmektedir. Şimdi bu kalkınma stratejisinde kamu yatırımlarını arttırarak büyüme potansiyeli arttırmayı, istihdam yaratmayı, yapısal reformları ve daha iyi eğitimi hedefleyen yeni bir döneme girilmektedir. Bu durum daha yüksek büyüme ile fiyat istikrarını sağlama ve cari açığı azaltma arasında önemli bir denge politikası gerektirmektedir. Her ne kadar artık kamu borçlanması mali sürdürülebilirlik açısından önemli bir endişe kaynağı olmasa ve şuan ki politikalar yeterli olsa da, makroekonomik istikrar dış dengesizliklerde göz önünde bulundurulduğunda şoklara karşı kırılganlığını sürdürmektedir.

Piyasa güçlerinin etkileşimi

Düzenleyici ve denetleyici kurumların bağımsızlığı, hala bazı eksiklikler olsa da, sağlanmıştır. Buna rağmen çok uzun yıllardır ilk defa özellikle fiyat liberalizasyonu alanında belirgin bir gelişme görülmektedir. Elektrik ve gaz fiyatları sırasıyla Ocak ve Haziran 2008'de artan maliyetleri daha iyi yansıtması amacıyla arttırılmıştır. Temmuz 2008'den beri elektrik fiyatları otomatik endekslemeye tabidir. Fiyat desteklenmesi uygulaması bazı kamu elektrik şirketlerinin 2008 sonuna kadar özelleştirilmesiyle ortadan kaldırılmaktadır. Düzenlenmiş fiyatlar Tüketici Fiyat Endeksi (TFİ) sepetinin %10'undan daha azını oluşturmaktadır.

Her ne kadar kamuya ait şirketlerin kendi fiyatlarını belirlemesine izin veriliyormuş gibi görünse de hükümet kendi ürettiği malların fiyatlarını belirlemeye devam etmektedir. Devlet tarafından üretilen bazı temel malların fiyatları periyodik olarak arttırılmaktadır. Genel olarak hükümet yıllık fiyatları bir ürün aralığına göre belirlemektedir. Belediyeler ekmeğin perakende satış fiyatına limit koymaya, Sağlık Bakanlığı da ilaç fiyatlarını kontrol etmeye devam etmektedir. Fiyatları arttırmaya yönelik izinler halen ekonomik kriterlerden ziyade siyasi kriterlere bağlıdır. Kamu kurumlarının ve yerel otoritelerin kamuya ait enerji şirketlerine birikmiş borçları bulunmaktadır. Son zamanlarda fiyat liberalizasyonu adilce geliştirilmiş ve daha birçok gelişme yaşanmıştır. Ancak hükümet hala bazı temel malların fiyatlarını kontrol etmektedir.

Her ne kadar özelleştirme birkaç ana operasyonla sürse de, özel sektörün GSYİH'daki payı 2008 yılı ortalarında %89'da sabitlenmiştir. 2005-2006'daki yoğun dönemden sonra özelleştirme hızı yavaşlamıştır. Temmuz 2007'den 2008'in ortalarına kadar olan dönemde 5 milyar Avroluk özelleştirme geliri elde edilmiştir. Ana özelleştirmeler petrokimya şirketi Petkim'in (1,4 milyar Avro), İzmir'deki kamu demiryolu tesislerinin (0,8 milyar Avro), Kamu tütün şirketi TEKEL'in (1,2 milyar Avro) ve Türk Telekom'un ilk %15'lik halka arzıdır (1,3 milyar Avro). Sonuç olarak özelleştirme belirgin bir şekilde gelişmiştir.

Pazara Giriş ve Çıkış

Türkiye iş ortamını iyileştirmek ve pazara giriş ve çıkışlardaki engelleri kaldırmak için çaba sarf etmiştir. Bu durum uluslararası uzmanlar tarafından da takdir edilmiştir. İş kurma sürecinin büyük bölümü zaten 2007 yılında belirlenmiştir. İş kurma ve işletme lisansı almayı kolaylaştırmak için yasal düzenlemeler, madencilik sektörü dahil olmak üzere, yapılmıştır. 2007 yılında, 2006'ya kıyasla %5 artış göstererek, yaklaşık 55000 yeni şirket kurulmuştur. Aynı dönemde kabaca 10000 şirket kapanmıştır. Deniz ulaşımı, sivil havacılık, yer hizmetleri, karayolu taşımacılığı, radyo ve televizyon yayını, enerji, muhasebecilik ve eğitim sektörlerinde yabancı ortaklığa yönelik kısıtlamalar devam etmiştir. Bankacılık ve sermaye piyasalarına birleşme ve devralma yoluyla yeni girişler yeni lisans verilmeyerek sınırlandırılmıştır. Genel olarak iş piyasalarına giriş çıkışlarda gelişme kaydedilmiştir.

Yasal Sistem

Mülkiyet haklarını da içeren yasal sistem birkaç yıldır oldukça iyi işlemektedir. Ancak, geçen yıl önemli bir gelişme olmamıştır. Bir mülkü kayıt altına almak, Türkiye'de altı prosedür ve altı gün gerektirmektedir. Ticari sözleşmelerin hükümlerinin uygulanması ortalama 36 prosedür ve 420 gün

içeren uzun bir süreç olmaya devam etmektedir. Ticari mahkemelerde yargıçların uzmanlaşması yetersiz kalmakta, uzun dava sürelerine neden olmaktadır. Uzman tanıklık sistemi paralel bir adli sistem olarak işlemeye devam etmekte, genel kaliteyi arttırmamaktadır. Mahkeme dışı anlaşmazlık çözüm mekanizmalarının kullanımı düşük bir seviyede seyretmektedir. Yasal sistem hala daha iyi bir iş ortamı kurulmasına engel teşkil etmektedir.

Finansal sektördeki gelişmeler

Finansal sektör 2007 ve 2008'de yabancı yatırım çekerek düzenli olarak büyümüştür. Finansal sektörün toplam varlıkları 2007'de %18 büyümüş, 2008'in başlarında da benzer bir çizgide ilerlemiştir. Bu varlıkların neredeyse %90'ı bankalara aittir. Bankacılık sektörünün bilançolarının GSYİH'ye oranı bir önceki yıl %66 iken 2007'de %68'e yükselmiştir. Yatırım ve kredilerin GSYİH'ya oranı sırasıyla %38 ve %15 artmıştır. Bu durum devam eden finansal derinleşmenin, artan aracılık faaliyetlerinin ve daha çok tasarrufun üretken yatırımlara dönüştürüldüğünün göstergesidir. Aracılık faaliyetlerinin verimliliği az da olsa artmış, faiz oranları yayılımı bir önceki yıla göre %0,2 daralmıştır. Bankacılık sektörü yabancı yatırımcılardan büyük ilgi görmüştür. Bunun sonucunda yabancı hissedarların sektör varlıklarındaki payı 2007'nin başlarında %22 iken, 2008'in ilk çeyreğinde %26'ya yükselmiştir. Menkul kıymetler borsasındaki payları da hesaba katıldığında Türk bankacılık sisteminin yaklaşık %45'i yabancıların elindedir.

Merkez Bankası finansal sektördeki gelişmeleri daha yakından takip edebilmek için ciddi çabalar göstermiştir. Likidite koşulları sıkılaştırılmış; hem özel sektör borcunu hem de şirketlerin kur değışkenlik riskine karşı duruşunu daha iyi takip edebilmek için yeni bir araştırma sistemi geliştirilmiştir. Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) kabul edilmesindeki gecikmeler, finansal beyannameler uluslararası raporlama standartlarına uyumlu hale gelemediğinden Merkez Bankası'nın risk değerlendirme kapasitesini engellemektedir. Genel olarak yeni Ticaret Kanunu'nun kabulü iş ortamını belirgin bir şekilde iyileştireceğinden bir öncelik olmalıdır. Bankacılık karlılık oranları belirgin bir biçimde, Aralık 2007'ye kadar 1/3 oranında, yükselmiştir. Sermaye yeterlilik oranları önemli ölçüde, 2006'da %21,8 iken Mart 2008'de %17,3, düşmüştür. Bankacılık sektöründeki yoğunlaşma geçen seneye aynı kalmıştır. En büyük beş kredilendirme kuruluşunun bankacılık sistemindeki payı 2007'nin sonunda olduğu gibi %60 seviyelerinde kalmıştır. Nisan 2008'de Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)ticari sektörün sürekli büyüyen yabancı para borçlanma riskini azaltmak amacıyla bankalar için likidite ihtiyacı limitini arttırmıştır. Banka olmayan ticari kurumların yabancı banknotlardaki net borçları Aralık 2007'de %60 artarak yaklaşık 45 milyar Avro olmuştur (GSYİH'nın %12'si). Döviz cinsinden işletme kredilerinin bankacılık sektöründeki toplam krediler içindeki oranı 2006 yılı sonundaki üçte ikilik seviyeden 2008 başında %56'ya gerilemiştir. 2007 – 2008 yıllarında istikrarsız dönemler olmasına rağmen finansal sektör kayda değer esneklik göstermiştir.

3.2. Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesi

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı

Rapor döneminde makroekonomik istikrar büyük ölçüde korunmuştur. Finansal piyasalardaki çalkantı ve iç siyasi gelişmeler iş çevresinde belirsizlik yaratmış, ancak aynı zamanda ekonominin şoklara karşı dayanıklılığındaki artışı ortaya koymuştur. Yetkililer, işletmelerin kuruluş ve faaliyetlerine ilişkin idari engelleri azaltmak, vergileri indirmek ve basitleştirmek, vergi idaresinin ve ortak yönetişimin etkinliğini artırmak ve kamunun sahip olduğu işletmeleri özelleştirmek suretiyle yatırım ortamını iyileştirmişlerdir.

Beşeri ve fiziki sermaye

2007–2008 yılları arasında yetkililer Ulusal Kalkınma Planı'nın (2007–2013) parçası olan eğitim reformunu uygulamaya devam etmişlerdir. Bu programın eğitime yönelik olarak, modernizasyon ve reform olmak üzere iki temel ayağı bulunmaktadır. Bir yandan eğitimin talebe cevap verebilmesi, diğer

yandan da eğitim sisteminin desteklenmesi amaçlanmaktadır. Mücadele alanları bellidir. Türkiye’de tepe noktadaki öğrencilerin performansı iyidir. Bunlar ile öğrencilerin büyük bir bölümü arasında önemli düzeyde fark bulunmaya devam etmektedir. Yüksek öğrenime katılım uluslararası standartlara göre düşüktür. 20–24 yaş arası nüfusun %40’ı orta öğrenimi bitirmiştir, fakat okul çağındaki çocukların %10 kadarı halen ilkokula kaydolmamıştır. Reformlar ve eğitim alanında artan harcamaların eğitim faaliyetlerine olumlu katkısı olmuştur. 2007’de bütün eğitim düzeylerinde başta kız öğrenciler olmak üzere okula kayıt oranları artmıştır, ancak sorunlar devam etmektedir.

İşgücü piyasalarında, arz ve talep güçlerinin dengesizliğinin düzeltilmesine ilişkin olarak çok sınırlı ilerleme kaydedilmiştir. Söz konusu dengesizlik büyük ölçüde tarımdan sektörden açığa çıkan, aynı zamanda eğitim seviyesi yetersiz işgücünden kaynaklanmaktadır. İşsizlik sigortasından yararlanabilecek nüfusun kapsamı katı uygunluk koşulları nedeniyle sınırlıdır. Mayıs 2008’de hükümet, kadın ve genç işçilerle engellilerin istihdamına teşvikler sağlayan yeni bir istihdam paketi kabul etmiştir. Paket, resmi istihdamı engelleyici etki yaratan mali olmayan yükümlülüklerin ve sosyal güvenlik primlerinin azaltılmasını amaçlamaktadır. Paket özellikle yukarıda sayılan kategorilerde yeni istihdam edilen kişilerin istihdam maliyetlerini beş yıl süreyle indirmektedir. Bununla birlikte paket, çok yüksek düzeyde bulunan kıdem tazminatı ödemeleri gibi istihdam yaratmayı zorlaştıran diğer engellere yönelik bir gelişme getirmemektedir. Türkiye İş Kurumu kurumsal kapasitesini ve iş arayanlara sunulan hizmetleri geliştirmeyi sürdürmüştür. Türkiye 2008’i kayıt dışı istihdamla mücadele yılı ilan etmiştir. Genel olarak işgücü piyasalarındaki sorunlar devam etmektedir. Bununla birlikte kapsamlı bir reform paketi tasarlanmaktadır.

İç ve dış yatırımlar güçlüdür. Özel sektör sabit sermaye oluşumu 2007 ve 2008’in ilk yarısında %5 dolayında artmıştır. Özel sektör sermaye oluşumu nominal GSYİH’nin %17’sine ulaşmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlar 2007’de GSYİH’nin %3’ünü ve 2008’in ilk yarısında GSYİH’nin %2’sine düşmüştür. Doğrudan yabancı yatırımların yaklaşık %80’i sermaye yatırımları ve yaklaşık %20’si gayrimenkul alımlarıdır. Bunun sonucunda doğrudan yabancı yatırım stokları 53,7 milyar Avro’dur (yaklaşık GSYİH’nin %15’i) ve bunun dörtte biri 2007’deki akışlardan kaynaklanmaktadır. 2007’deki sermaye yatırımlarının büyük bölümü mali hizmetler (%60) ve imalat sanayinde gerçekleşmiştir. Yatırımlar halen yüksek düzeylerde olmakla birlikte artış hızı azalmıştır.

Uzun yıllar boyunca altyapı yatırımları, kamu finansmanının konsolidasyonu ihtiyacı ve düşük öncelikli harcamaların kesilmesi nedeniyle engellenmiştir. Yetersiz altyapı ekonomik faaliyeti artan düzeyde olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle hükümet 2008 ve 2012 yılları arasında Güneydoğu Anadolu bölgesinde altyapı yatırımları için 17 milyar YTL’lik (8,7 milyar Avro) bir harcama programı kabul etmiştir. Buna ek olarak, artan elektrik tüketimini karşılamak (her beş yılda bir ortalama %7) amacıyla ilave enerji yaratma kapasitesi oluşturulması planlanmıştır. Yeni hükümet öncelikleri altyapı yatırımlarının artırılmasını hedeflemektedir. Avrupa Kalkınma ve Yatırım Bankası (AKYB) hissedarları, yakın zamanda bankanın Türkiye’de faaliyete geçmesine karar vermişlerdir. Söz konusu karar Komisyon ve AB ülkelerindeki hissedarlar tarafından da desteklenmiştir. AKYB’nin desteği Türkiye’nin gelecekteki kalkınma ve reform programına katkıda bulunacaktır. AKYB, küçük işletmelerin büyümesini artırarak, hükümetin özelleştirme programını destekleyerek ve özel sektör finansmanı ve *know-how*’ını kamu hizmetlerine taşıyarak, ekonominin daha açık ve girişimci olmasını sağlayabilir.

Sektör ve işletme yapıları

2007’de istihdamda tarımın payı yaklaşık %1 azalarak %26,5’e düşmüştür. İstihdamın büyük bölümü hizmetler sektöründe yaratılmıştır. Toplam işgücü içinde hizmetlerin payı %48’e çıkmıştır. Sanayi ve inşaat sektörlerinde istihdamın payı sırasıyla %20 ve %6 olmuştur. GSYİH içinde tarımın görece payı 2006’da %8,3’ten 2007’de %7,7’ye düşmüştür. Sanayinin (inşaat dahil olmak üzere) GSYİH’ya katkısı %31 ile sabit kalırken hizmetler milli gelirin yaklaşık %60’ını yaratmıştır.

Türkiye’de KOBİ’ler bütün işletmelerin %99’unu ve toplam istihdamın %77’sini oluşturmaktadır. Bununla birlikte KOBİ’lerin payının sermaye yatırımlarında (toplamın %38’i), katma değerde (%26,5), ihracatta (%10), banka kredilerinde (%5) olması, düşük işgücü verimliliği, finans kaynaklarına yetersiz erişim, dış pazarlara girişte engellere işaret etmektedir. Kayıt dışılık bütün sektörlerdeki şirketlerde yaygın olmakla birlikte özellikle KOBİ’lerde söz konusudur. Küçük işletmeler yetersiz yönetim kapasitesi ve piyasalarda artan rekabetle baş edebilmek için çok az bilgi birikimine sahip olmaları nedeniyle sorun yaşamaktadırlar. Özetle, KOBİ’lerin finansal kaynaklara ve *know how’a* erişimleri yetersizdir ve sıklıkla kayıt dışı çalışmaktadırlar.

Bazı bölgelerde yeniden yapılanma faaliyetleri, telekomünikasyon gibi özelleştirmelerle desteklenmektedir. En önemli sorunun çapraz sübvansiyon ve büyük dağıtım kayıpları olduğu enerji sektöründe, yeniden yapılanma ve özelleştirmeye hazırlanma konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Özel sektörde büyük verimlilik artışları, yeniden yapılanma sürecinin önemli düzeyde başarılı olduğunu göstermektedir. Başta özelleştirme olmak üzere genel olarak ekonominin yapısal dönüşüm süreci göreceli olarak iyi bir şekilde gelişmiştir.

Rekabette devletin etkisi

Şirketler kesiminde şeffaflık gelişmiş, yeni Ticaret Kanunu henüz kabul edilmemiş olmakla birlikte muhasebe standartları yükseltilmiştir. Devlet yardımlarının şeffaf bir şekilde izlenememesi ve piyasa koşullarının bozulmasını azaltıcı politikaların bulunmaması rekabeti ve ekonomide rekabet edebilirliği ters yönde etkilemektedir. Kamu ihale politikaları, düzenleyici çerçevede yer alan istisnalarla zayıflatılmaya devam edilmektedir. Buna ilave olarak sektörel düzenlemelerle birçok geçici önlem getirilerek kanunların alanı daraltılmıştır. Genelde, devletin piyasalarda aktif oyuncu olarak rolü daha fazla azaltılmış olmakla birlikte, devlet müdahalesi rekabeti ve rekabet edebilirliği etkilemeye devam etmektedir.

AB ile ekonomik entegrasyon

Türkiye’nin ticarete açık olma düzeyi marjinal olarak artmıştır. Mal ve hizmet ihracat ve ithalatı toplam olarak, 2007’de GSYİH’nın %60’ına ulaşmıştır. AB’ye ihracat 2006’da %56’dan 2007’de %56,4’eyükselmiştir. Toplam ithalat içinde AB’den ithalatın payı, neredeyse yalnızca AB dışı ülkelere enerji temin eden Türkiye’nin artan enerji ithalat maliyetleri nedeniyle %42,6’dan %40,4’e düşmüştür. AB ülkelerinden yatırımcılar, artış hızı yavaş olmakla birlikte yoğun bir şekilde yatırım yapmaya devam etmişlerdir. 2007’de kaydedilen bütün doğrudan yabancı yatırım girişlerinin üçte ikisi AB ülkelerinden kaynaklanmaktadır. Bu oran 2006’da %82 olmuştur. 2008’in ilk çeyreğinde AB’den doğrudan yabancı yatırımların payı %53’e düşmüştür. 2007’de Türkiye’de kişi başına GSYİH AB-27’nin ortalama değerinin %43,3’üne karşılık gelmektedir. AB, Türkiye’nin en büyük ticaret ve yatırım ortağı olmaya devam etmektedir.